

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»
Інститут Електроенергетики
Електротехнічний факультет
Кафедра перекладу

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
кваліфікаційної роботи ступеню магістр

студента **Чистякова О.Г.**
академічної групи **035М-18-1**
спеціальності **035 Філологія**
спеціалізації

за освітньо-професійною програмою вищої освіти «Германські мови та літератури (переклад включно)»,
перша - англійська

на тему: Лексична реалізація концепту «жінка» в українській, російській та англійській мовах

Керівники	Прізвище, ініціали	Оцінка за шкалою		Підпис
		рейтинговою	інституційною	
кваліфікаційної роботи	Введенська Т.Ю	90		
розділів:				
1.	Введенська Т.Ю			
2.	Введенська Т.Ю			
Рецензент	Кабаченко І.Л.	90		
Нормоконтролер	Орел М.В.	90		

Дніпро
2019

ЗАТВЕРДЖЕНО:

Завідувач кафедри перекладу

Введенська Т.Ю

(підпис) (прізвище, ініціали)

« 13 » грудень 2019 року

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу
ступеня магістр

студенту **Чистякова О. Г.** академічної групи **035м-18-1**
 (прізвище та ініціали) (шифр)

спеціальності **035 Філологія**

спеціалізації

за освітньо-професійною програмою вищої освіти «Германські мови та літератури (переклад включно), перша - англійська

на тему: **Лексична реалізація концепту «жінка» в українській, російській та англійській мовах**
 затверджену наказом ректора НТУ «Дніпровська політехніка» від 7.11.2019 №2075-л

Розділ	Зміст	Термін виконання
<i>Розділ 1</i>	Загальна характеристика концепту, концептосфери, концептуальної картини світу та шляхи їх реалізації	1.10.19
<i>Розділ 2</i>	Особливості відображення концепту «жінка» в українській, російській та англійській мовах	5.12.19

Завдання видано _____

(підпис керівника)

Введенська Т.Ю

(прізвище, ініціали)

Дата видачі 01.10.2019

Дата подання до екзаменаційної комісії 19.12.2019

Прийнято до виконання. _____

(підпис студента)

Чистякова О.Г.

(прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Сучасні наукові уявлення про концепт, концептосферу, мовну та концептуальну картини світу	7
1.1 Поняття концепту.....	7
1.2 Поняття концептосфери.....	12
1.3 Поняття мовної та концептуальної картини світу в науці про мову...19	19
1.4 Методи опису значень і концептів.....	24
1.5 Побудова номінативного поля концепту.....	27
Висновки до 1 розділу.....	30
РОЗДІЛ 2. Лексико-семантична реалізація концепту «жінка» в українській, російській та англійській мовних картинах світу	32
2.1 Співставлення лексичної реалізації концепту «жінка» в українській та російській картині світу	32
2.2 Концепт «жінка» в російській і англійській картинах світу.....	47
Висновки до 2 розділу.....	54
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59
ДОДАТОК А. Асоціативні поля концепту «жінка» в українській, російській та англійській мовах.....	67

ВСТУП

Ментальність народу актуалізується в найбільш значущих "культурних" концептах мови, що відображають національні пріоритети і ідеали. Знаходячись під впливом змін історичних обставин, лінгвокультурні концепти разом з тим зберігають свою традиційну форму і значимість в мові протягом існування національної спільноти.

Дослідження концепту "жінка" дозволяє підійти до вивчення статі як культурної репрезентації і розкрити його багатосторонній зміст, а саме соціальний, психологічний та культурний аспекти.

Актуальність даного дослідження визначається значимістю обраного концепту в системі цінностей сучасного носія української, російської та англійської культур, в зв'язку із змінами соціально-політичних процесів в суспільстві. Зростаюча роль жінки в сучасному світі, розширення сфери її залучення в соціально-політичне життя суспільства, привели до зміни стереотипних уявлень, що, в свою чергу, викликало значні зміни в області мови, концептуально пов'язаної з поняттям "жінка".

Предметом даної дипломної роботи є концепт "жінка", досліджуваний в статичній і динамічній лексико-стилістичній реалізації в українській, російській та англійській мовах.

Об'єктом вивчення є концепт як базове поняття лінгвокультурології.

Метою дипломної роботи є виявлення способів лексичної реалізації концепту «жінка», а також, реконструкція і опис концепту "жінка" як одного з ключових концептів в українській, російській та англійській культурах.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- вивчити поняття "концепт" та інструменти його аналізу;
- вивчити поняття "концептосфера" та його особливості;
- розрізнити поняття "концептосфера" і "мовна картина світу";

- визначити шляхи семантичного аналізу концепту "жінка" в українській, російській та англійській мовах;

- порівняти лексичну реалізацію концепту «жінка» в українській, російській та англійській мовах.

На матеріалі української, російської та англійської мов робиться спроба виявити особливості побудовання даного концепту у свідомості народу і простежити, як його розуміння і інтерпретація змінювалися з плином часу, які чинники (як соціальні, так і власне мовні) зробили і роблять вплив на процес його формування.

Розвиток гендерних досліджень в науці сприяло тому, що стать людини стали розглядати як "біосоціокультурний" конструкт. Новий погляд на проблему статі людини і на статеворольової відносини між чоловіком і жінкою, який знайшов відображення в даній роботі, також обумовлює *актуальність* дослідження.

Наукова новизна. У роботі зроблена спроба описати концепт "жінка" через призму динамічного, постійно змінного, історично і соціально детермінованого мовного вираження як в рамках фразеології, так і інших форм мови. А також, за підсумками отриманих результатів дослідження, порівняти мовні картини світу в українському, російському та англійському суспільствах.

Теоретична значимість. Дипломна робота вносить вклад в подальшу розробку теорії та методології вивчення зв'язку мови і суспільства, мови і культури як особливого світорозуміння, що визначає специфіку даних лінгвокультурних спільнот.

Практична значимість. Необхідність розгляду лінгвістичних і екстралінгвістичних чинників в процесі формування соціокультурної компетенції для тих, хто вивчає іноземну мову - визначає актуальність даного дослідження з точки зору пізнавальної та методичної цінності.

Результати кваліфікаційної роботи можуть бути використані в різних навчальних курсах: лексикології української, російської та англійської мов, порівняльної культурології та лінгвокультурології.

Матеріалом дослідження слугували результати асоціативних експериментів, дані фразеологічних, тлумачних, асоціативних словників, словників цитат, словників, що відображають частоту вживання фразеологічних одиниць в сучасних українській, російській та англійській мовах, електронні джерела та спеціалізована література з вивчення лінгвістики, загальною кількістю 70 видань.

Апробація роботи. Основні положення та результати дослідження пройшли апробацію на міжнародній науково-практичній конференції «Євромови – 2019».

РОЗДІЛ 1.

СУЧАСНІ НАУКОВІ УЯВЛЕННЯ ПРО КОНЦЕПТ, КОНЦЕПТО-СФЕРУ, МОВНУ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНУ КАРТИНИ СВІТУ

1.1 Поняття концепту

В даний час слід визнати, що саме концепт є ключовим поняттям когнітивної лінгвістики. Однак, незважаючи на те, що поняття концепт можна вважати для сучасної когнітивістики утвердженням, зміст цього поняття істотно варіюється в концепціях різних наукових шкіл і окремих вчених.

Справа в тому, що концепт – категорія розумова, неспостережна, і це дає великий простір для її тлумачення. Категорія концепту фігурує сьогодні в дослідженнях філософів, логіків, психологів, культурологів, і вона несе на собі сліди всіх цих внелінгвістических інтерпретацій.

Вперше у вітчизняній науці термін концепт був ужитий С.А. Аскольдовим-Алексєєвим в 1928 р. Вчений визначив концепт як мисленне утворення, яке заміщає в процесі думки невизначенні безліч предметів, дій, розумових функцій одного і того ж роду (концепти рослина, справедливість, математичні концепти) [3, 17].

Д.С. Лихачев приблизно в цей же час використовував поняття концепт для позначення узагальненої розумової одиниці, яка відображає і інтерпретує явища дійсності в залежності від освіти, особистого досвіду, професійного і соціального досвіду носія мови і, будучи свого роду узагальненням різних значень слова в індивідуальних свідомостях носіїв мови, що дозволяє спілкуватися долаючи існуючі між ними індивідуальні відмінності у розумінні слів. Концепт, по Д. С. Лихачева, не виникає із значень слів, а є результатом зіткнення засвоєного значення з особистим життєвим досвідом мовця. Концепт

в цьому плані, за Д.С. Лихачева, виконує замісну функцію в мовному спілкуванні [34, 280].

Е.С. Кубрякова пропонує таке визначення концепту: «Концепт - оперативна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, квант знання. Найважливіші концепти виражені в мові» [29, 90–92]. В.І. Карасік приносить ряд підходів до концепта, що розвиваються різними авторами. Серед них назвемо такі: концепт - ідея, що включає абстрактні, конкретно-асоціативні і емоційно-оціночні ознаки, а також спресовану історію поняття [21, 41–42]; концепт – особистісне осмислення, інтерпретація об'єктивного значення і поняття як змістовного мінімуму значення [20, 281]; концепт – це абстрактне наукове поняття, вироблене на базі конкретного життєвого поняття [9, 246]; концепт – сутність поняття, виявлена в своїх змістовних формах – в образі, понятті і в символі [28, 19–20]; концепти – своєрідні культурні гени, що входять в генотип культури, самоорганізуються інтегративні функціонально-системні багатовимірні (як мінімум тривимірні) ідеалізовані формоутворення, що спираються на понятійний або псевдопоятийний базис [28, 16–18].

Сам В.І. Карасік характеризує концепти як «ментальні освіти, які являють собою зберігання у пам'яті людини значущі усвідомлювані типізовані фрагменти досвіду», «багатовимірне ментальне утворення, в складі якого виділяються образно-перцептивну, понятійну і ціннісну сторони» [21, 18].

А.А.Залевская визначає концепт як об'єктивно існуюче в свідомості людини перцептивно-когнітивно-афективного освіти динамічного характеру на відміну від понять і значень як продуктів наукового опису (конструктів) [4, 39].

В одній з останніх робіт А.А. Залевська характеризує нейронну основу концепту - активізацію багатьох окремих нейронних ансамблів, розподілених по різних ділянках мозку, але що входять в єдиний набір.

Доступ до всіх цих ділянок здійснюється одночасно завдяки слову або будь-якому іншому знаку. З психолінгвістичної точки зору А.А. Залевська

підкреслює індивідуальну природу концепту – багатовимірну симультанну структуру. Концепт – це надбання індивіда, – пише вона [4, 39]. С.Г. Воркачев визначає концепт як «операційну одиницю думки» [10, 43], як «одиницю колективного знання (що відправляє до вищих духовних сутностей), що має мовне вираження і зазначене етнокультурної специфікою» [10, 51–52]. Якщо ментальне утворення не має етнокультурної специфіки, воно, по думку вченого, до концептів не відноситься.

М.В. Піменова зазначає: «Що людина знає, вважає, представляє про об'єктах зовнішнього і внутрішнього світу і є те, що називається концептом. Концепт – це уявлення про фрагмент світу» [46, 8].

В.В. Красних визначає концепт так: «максимально абстрагувати ідею «культурного предмета», що не має візуального прототиповий образ, хоча і можливі візуально-образні асоціації, з ним пов'язані» [25, 272].

Таким чином, в концепції В.В. Красних концепт може бути тільки одиницею високого ступеня абстракції, має національно-культурну специфіку, званої словом і включає словесні асоціації на ім'я концепту.

З моєї точки зору, асоціативні зв'язки імені концепту належать до сфери вербалізації концепту і не можуть входити в його зміст, а лише відображають у мовній формі, дозволяють описати його зміст. Крім того, концепт може не мати субстантивного найменування і взагалі будь-якого мовного найменування. В.В. Красних виділяє, крім концепту, ще і таку когнітивну одиницю як когнітивна структура. «Когнітивний простір і когнітивна база формуються когнітивними структурами, які представляють собою змістовну (тобто має певний зміст-значення) форму кодування і зберігання інформації.

В.В. Красних розмежовує два типи когнітивних структур: «Інформація, яка кодується і зберігається у вигляді когнітивних структур, включає в себе відомості (знання і уявлення) не тільки про реальний навколишній світ, а й знання мови і знання про мову. Отже, ми виділяємо феноменологічні і лінгвістичні когнітивні структури [25, 68].

Феноменологічні когнітивні структури формують сукупність знань і уявлень про феномени екстралінгвістичною і власне лінгвістичної природи, тобто про історичні події, реальних особистостях, законах природи, творах мистецтва, в тому числі і літературних, і т. ін.

Лінгвістичні когнітивні структури лежать в основі мовної та мовної компетенції, вони формують сукупність знань про закони мови, про його синтаксичному будові, лексичному запасі, фонетикофонологіческом ладі, про закони функціонування його одиниць і побудови мови на даній мові» [25, 69]. Співвідношення понять концепт і когнітивна структура в концепції В.В. Красних залишається без роз'яснення; в принципі концепт може бути визначений як когнітивна структура і навпаки.

У всіх наведених визначеннях концепту є подібності – концепт визначається як дискретна, об'ємна в смисловому плані одиниця, одиниця мислення або пам'яті, що відображає культуру народу.

Отже, можна визначити концепт як дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею розумового коду людини, що володіє щодо впорядкованої внутрішньої структурою, що представляє собою результат пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості і суспільства і несе комплексну, енциклопедичну інформацію про що відображається предмет або явище, про інтерпретацію даної інформації суспільною свідомістю і щодо громадського свідомості до даного явища або предмету.

Близьке до нашого розуміння концепту запропоновано М.В. Піменовою: «Концепт – це певне уявлення про фрагмент світу або частини такого фрагменту, що має складну структуру, виражену різними групами ознак, що реалізуються різноманітними мовними способами і засобами. Концептуальна ознака об'єктивується в закріпленій і вільній формах поєднань відповідних мовних одиниць -репрезентантів концепту. Концепт відображає категоріальні і ціннісні характеристики знань про деяких фрагментах світу. У структурі концепту відображаються ознаки, функціонально значущі для відповідної

культури. Повний опис того чи іншого концепту, значимого для певної культури, можливо тільки при дослідженні найбільш повного набору засобів його вираження» [47, 10].

Концепт кодується у свідомості індивідуальним чуттєвим чином, виступаючим як чуттєвий компонент змісту концепту, і є базовою одиницею універсального предметного коду людини (Виготський Л.С., Жинкин Н.І., Горелов І.М.).

Визначення концепту полемізує з деякими ознаками концепту, які виділяються іншими авторами та науковими школами. Таким чином, концепти правильніше інтерпретувати перш за все як одиниці мислення, а не пам'яті, оскільки їх основне призначення – забезпечувати процес мислення. Вони виступають і як зберігачі інформації, але є вони одиницями пам'яті, ще належить довести.

Людина є вихідною точкою для будь-якого антропологічного дослідження. Наприклад, вивчаючи мовну картину світу, лінгвісти передусім звертаються до індивіда, «який пізнає незалежний від нього світ і створює засоби фіксації та передачі знань про нього іншим людям і для власного пізнання. Відповідно для побудови мовної картини світу ключовою є постать людини» [8, 38]. В.В. Жайворонок справедливо зазначає, що антропоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць «збуджує зацікавленість до ролі мови як суспільного явища в системі духовних цінностей етносу, до взаємовідношення народу – творця мови та власне мови як значною мірою творця її носія» [18, 23].

Учений помічає також унікальність такого підходу, оскільки «в словах і, ширше, в мовній системі бачимо наслідки великої праці людського духу, тим самим національну мову сприймаємо як колективний витвір духовної енергії народу» [18, 24]. Важливою в цьому плані є категорія оцінки, «унікальність» якої полягає в її здатності не лише відобразити аксіологічну сутність об'єкта для суб'єкта, а й формувати світогляд та впливати на поведінкові стереотипи

людей (аксіологічний аспект) [40, 67]. На думку К.І. Мізіна, ФО «пронизані» оцінкою, оскільки вони створюються передусім не для того, щоб описувати світ, а для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати та передавати суб'єктивне ставлення до фрагментів національної картини світу [40, 68].

Дослідник справедливо відзначає, що проблема цінностей вічна, оскільки між внутрішнім світом (особистістю) та зовнішнім світом (суспільством) відбувається постійна взаємодія, яка може зазнавати певних змін із плином часу. Вчений визначає такі структурні елементи оцінки: суб'єкт оцінки (експліцитний / імпліцитний; людина / соціум, які здійснюють оцінювання), об'єкт (оцінюваний фрагмент дійсності: особа, предмет, ситуація, дія, факт) та основу оцінки (компонент висловлення, який маніфестує сутність оцінки, основу оцінної конструкції). Цінність майже завжди усвідомлюється суб'єктом, оскільки вона об'єктивна.

Оцінка передбачає елементи суб'єктивності, сутність якої зазвичай визначають:

- 1) порівняльні конструкції з оцінним конститuentом: гарний як вогонь; хороша як вітка;
- 2) порівняльні конструкції з образами-еталонами: високий (стрункий, міцний, жилавий) як дуб; гарна як калина (калинова квітка, калина в цвіту, найкрасніша калина);
- 3) порівняння у поєднанні з образами-еталонами: добрий як мати рідна; ласкава як мати-земля [32, 309].

1.2 Поняття концептосфери

Термін концептосфера вперше ввів у лінгвістичний обіг російський дослідник Д.С. Лихачев, який у праці «Концептосфера російської мови» (1993) зазначив: У сукупності потенції, що відкриваються у словниковому запасі окремої людини, як і всієї мови в цілому, ми можемо називати

концептосферами [34, 280]. Концептосферою, у розумінні мовознавця, є сукупність концептів [34, 280], що належить спільному ментальному просторові носіїв певної мови. Як бачимо, Д.С. Лихачев ужив цей термін як синонім до термінологічної сполуки концептуальна картина світу - представлення у свідомості інтеріоризованого людиною світу [49, 259], яка є результатом трансформації у природничих і гуманітарних науках – поняття картина світу, що виникло в рамках фізики ще на межі ХІХ-ХХ століть. Схожий із Д.С. Лихачевим погляд на поняття концептосфери має В.А. Маслова, яка вважає її сукупністю концептів, із яких, як із мозаїчних шматочків, складається полотно світорозуміння носія мови [37, 34].

Як певний цілісний і структурований семантичний простір, сукупність концептів розуміє концептосферу С.Г. Воркачов [10, 39]. Про те, що багато дослідників розглядають концептосферу як ККС, свідчить уживання ними цього терміна у сполуці з лексемами, що відсилають до понять національність, народ. Так, З.Д. Попова і Й.А. Стернін у своїх працях говорять про національну концептосферу [46, 9], концептосферу народу, групи людей чи окремої людини [46, 89], про концептосферу як упорядковану сукупність концептів народу, інформаційну базу мислення [46, 36]. Вищезгадані дослідники визначають концептосферу як суто мисленнєву сферу, яка складається з концептів, що існують у вигляді мисленнєвих зображень, схем, понять, фреймів, сценаріїв, гештальтів (більш або менш складних образів зовнішнього світу) найбільш абстрактних сутностей, які узагальнюють різноманітні ознаки зовнішнього світу. На думку цих дослідників, концептосфері належать також і когнітивні класифікатори, що сприяють певній, хоча й нежорсткій організації концептосфери [46, 89]. В.І. Карасик, характеризуючи культурні концепти як явище неоднорідне, як такі, котрі відрізняються за належністю до того чи іншого соціального прошарку, стверджує, що оскільки в суспільстві виділяються чітко окреслені соціальні групи, то й існують концептосфери цих груп [21, 98].

Як зазначає Н.І. Фрасинюк, національна концептосфера складається з сукупності індивідуальних, групових, класових, національних та універсальних концептів, тобто концептів, які мають загальнолюдську цінність [66, 250]. Про концептосферу як концептуальну картину світу, притаманну певній культурі, говорить і А.М. Приходько. Дослідник пише, що концептосфера це об'єктивно існуюча сукупність вербально позначених і вербально не позначених, національно маркованих ментальних одиниць лінгвокультури, упорядкованих за принципом системності та організованих на засадах множинності, цілісності, зв'язку і структурованості [47, 209]. Вчений обстоює думку про те, що – в одній лінгвокультурі існує лише одна концептосфера, тому вважає використання цього терміна в множині некоректним у силу того, що він, як правило, виявляється синонімом терміна – концептосистема [47, 209]. Мовознавець розглядає концептосферу як систему вищого порядку, у якій існують системи нижчого порядку підсистеми; вся палітра ментальних одиниць упорядковується в концептосфері у вигляді певних ділянок-підсистем, що формуються за принципами структури, зв'язку та ієрархії; їхніми крайніми точками є концептосфера і концепт, системний зв'язок між якими встановлюється через концептополе [47, 210]. Концептополе А.М. Приходько вважає системо-релевантним утворенням медіального рівня, на основі якого виникають концептосистеми іншого ґатунку дискурсивні, що утворюються концептами, які належать до різних полів. Дискурсивні конфігурації концептів є по суті міжпольовими формаціями концептів, що ситуативно виникають у відповідних комунікативних середовищах [47, 210]. Це такий різновид систем, у яких певна множина концептів виявляється ситуативно впорядкованою за принципом логічної доцільності та на цій основі включеною в систему більш високого порядку концептосферу [47, 237–238]. Крім того, дослідник говорить про ідіоконцептуальні (суб/під) системи, які мають водночас і міжпольові, і міждискурсивні витоки, оскільки являють собою певну конфігурацію концептів

у голові окремо взятої людини [47, 211]. Учений розрізняє концептополя мікро і макрорівня. Концептополе мікрорівня А.М. Приходько вважає ідіополем окремо взятого концепту, а концептополе макрорівня власне-концептуальним полем, яке включає певну множину концептів, поєднаних спільністю значення їх імен. Перше — становить собою сукупність ментальних одиниць, що поєднані спільністю змісту і відбивають поняттєву, предметну і функціональну подібність позначуваних концептом явищ, у силу чого поле з'являється як спосіб існування й угруповання мовних елементів із варіативними властивостями їх концептуального прототипу/ інваріанту ядрового концепту [47, 214]. Друге є певним фрагментом (ділянкою) концептосфери, що становить собою стійке угруповання типологічно і значеннєво однорідних та ієрархічно упорядкованих концептів, спеціалізованих на організації когнітивно-семантичних просторів; це певна множина однорідних концепт-об'єктів, поєднаних єдиною логіко-смісловою лінією [47, 218].

Інакший погляд на співвідношення термінів концептосфера (концептуальна сфера) і концептосистема (концептуальна система) має О.О. Селіванова. Вона розглядає поняття - концептуальна система як родове щодо — концептуальна сфера [49, 405–406]. Концептуальна система, за визначенням дослідниці, це система концептів у свідомості людини або колективній свідомості етносу, що відтворює у вигляді структурованих й упорядкованих знань уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду [49, 405]. У межах концептуальної системи, пише О.О. Селіванова, виокремлюють концептуальні сфери, або домени, які репрезентують певну предметну галузь. Отже, те, що А.М. Приходько називає концептополем, О.О. Селіванова позначає терміном концептуальна сфера і вважає, що співвідношення домену та концепту в концептуальній системі залежить від установок дослідника, адже існує чимало концептів, які входять до різних доменів, або домен може ототожнюватися з концептом і т. ін. [49, 406]. Фрагментом концептосистеми, який представляє інтеріоризований людиною

або етносом світ, дослідниця вважає концептуальну картину світу: За межами концептуальної картини світу концептосистема містить результати внутрішньої обробки інформації, яка безпосередньо не проектується на навколишню дійсність, хоч вважається, що у свідомості людини немає нічого, не пов'язаного зі світом тією чи іншою мірою (з огляду на це поняття концептосистеми і концептуальної картини світу ототожнюються) [49, 406].

Поняттям «концептуальна система» оперує також і О. Кубрякова, яка вважає, що це той ментальний рівень чи та ментальна (психічна) організація, де зосереджена сукупність усіх концептів, даних розуму людини, їхнє впорядковане об'єднання [29, 94]. Позиції О.О. Селіванової у розумінні концептосфери дотримуються також Т.А. Космеда і Н.В. Плотнікова, які концептосферою називають фрагмент концептуальної картини світу, сформований на основі уявлень людини та репрезентований сукупністю одиниць пам'яті (концептів), що групуються за тематичною ознакою [24, 31–32]. Отже, як бачимо, вищезгадані дослідники не ототожнюють поняття концептосфера і концептуальна картина світу, а вважають перше елементом змісту другого, встановлюючи між ними гіперо-гіпонімічний зв'язок. У таких же відносинах перебувають терміни концепт і концептосфера, про що свідчить більшість із наведених вище визначень останнього. Проте, аналізуючи праці сучасних мовознавців, можна помітити розходження в розумінні цих концептуальних одиниць. Так, В.І. Кононенко, який вважає концептосферу складною структурованою цілісністю, що може бути спроектована на той чи той мовленнєвий шар [28, 21], зазначає, що реалізуючись у понятті, образі, символі на ґрунті внутрішньої форми, концепт набуває численних конотацій, зумовлених його синтаксисом, здатністю втягувати в орбіту своїх смислових зв'язків інші концептуальні поняття як наближені до нього за змістом, так і протиставлені йому, утворюючи той комплекс понять, слів, образів, символів, який формує ту чи іншу концептосферу (термін може бути застосований щодо сукупності концептів національної мови, мови письменника, окремого

концепту в його взаємозв'язках і залежностях) [28, 112]. Отже, деякі дослідники можуть називати концептосферою те, що інші іменують концептом.

Так, наприклад, у більшості праць як концепти фігурують такі концептуальні одиниці: БОГ [Лістрова-Правда 2001; Калькова 2009; Терзійська 2009], ЛЮДИНА [Єсипович 2006; Пашина 2006] і ПРИРОДА [Дашко 2009; Дишлюк 2003]. Але є мовознавці, які аналізують концептосферу БОГ (П. Мацьків виділяє в ній субконцепти СТВОРЕННЯ СВІТУ і НАРОДЖЕННЯ ІСУСА ХРИСТА [Мацьків 2007]), концептосферу ЛЮДИНА і концептосферу ПРИРОДА (Л. Кравець виокремлює в їхньому складі певні субсфери [30, 62]).

Отже, концепти, які мають складну структуру і включають у себе менші за об'ємом концепти, можуть називатися концептосферами. Проте у когнітивній лінгвістиці існують також терміни, що демонструють гіперо-гіпонімічні відношення між різними концептами. Так, науковці використовують термінологічні пари – концептосфера – субконцепт [39, 18], – концепт – підконцепт [3, 92], – концепт-мікроконцепт/макроконцепт [25, 75] – концепт (макро- / мікро-) суперконцепт [41, 189]. А.М. Приходько в ієрархічній системі концептів виокремлює мегаконцепти (репрезентують загальнолюдські поняття), макроконцепти (конституують мегаконцепти), гіперконцепти (таксон спадного рівня абстракції; можна припустити у них наявність певної етнокультурної специфіки), мезоконцепти, катаконцепти (власне концепти; дрібні й далі неподільні на певному етапі розвитку абстрагувальних можливостей розуму атомарні елементи системи) [44, 219–222]. В.Л. Іващенко такі типи концептів, як макроконцепти (багатовимірні, складні) та мікроконцепти (одновимірні, прості), розрізняє в межах критерію смислового обсягу (ступеня внутрішньоструктурної інтеграції). За ієрархічною ж організацією дослідник виокремлює такі різновиди концептів: а) суперординаційні / суперконцепти / концепти-гіпероніми / категоріальні концепти; б) пресуперординаційні; в) базові / ключові / основні / домінантні / опорні / найважливіші; г) пресубординаційні; г) субординаційні / субконцепти /

концепти-гіпоніми [41, 79–80]. Використання термінів типу – мікроконцепт / – макроконцепт видається нам зайвим, оскільки, якщо розуміти концепт як культурне утворення, у ньому завжди можна знайти більше одного рівня; крім того, ці терміни недостатньо яскраво відображають взаємозв'язок між концептами. Доцільно вживати, на нашу думку, терміни *субконцепт* / *суперконцепт*, адже деякі концепти можуть включати в себе менші за обсягом концепти, які не можна звести до поняття фрейму. Назви на кшталт *мегаконцепт*, *макроконцепт*, *гіперконцепт* зручно замінити терміном *концептосфера*, який є більш узагальненим і тому дозволяє уникнути неоднозначності та суб'єктивності в характеристиці концепту. Таким чином, терміни *концептосфера* і *концептуальна картина світу*, задля уникнення непорозумінь у науковому дискурсі, краще використовувати не в ролі синонімів, а в ролі гіпоніма й гіпероніма відповідно. У подальшому перспективним може бути більш детальне дослідження термінів, що позначають родово-видові відношення між концептами, оскільки велика кількість таких номенів породжує несистемність та неузгодженість під час їх трактування.

Концепти можуть мати власне мисленнєву (невербальну) форму репрезентації, тобто структурування відбувається за польовим принципом. За такої умови його ядро формують загальнолюдські національно-культурні, соціально-групові, індивідуально-особистісні різновиди асоціацій. Дослідники виділяють такі типи концептів:

1) за змістом (конкретно-чуттєві образи, уявлення, схеми, прототипи, пропозиції, фрейми, сценарії або скрипти, гештальти або цілісні образи): найдорожча пісня, з якою мати колисала [32, 356];

2) за роллю у структурі свідомості (культурні, ментальні, міфологічні, ідеологічні, філософські): Платон мені друг, але істина (правда) дорожча. Платон мій друг, а істина – ще більший друг [21, 152]; Адам ззів кисличку, а у нас оскома на зубах [51, 43]; 3) за суб'єктом концептуалізації (універсальні,

групові, етнічні, індивідуальні): до людей – по розум, до матері – по серце [32, 169]. У структурі концепту поєднано універсальне і національне, самобутнє, своєрідне, зумовлене специфікою національного осмислення навколишньої дійсності.

1.3 Поняття мовної та концептуальної картин світу у науці про мову

Поняття «картина світу» належить до фундаментальних наукових понять. Вона виражає найсуттєвіші характеристики людини, її буття. Картина світу як глобальний образ постійно формується в процесі контактування людини з навколишнім середовищем та іншими членами соціуму. Картина світу об'єктивується у мові, образотворчому мистецтві, музиці, ритуалах, різноманітних соціокультурних стереотипах поведінки людей.

Когнітивний підхід до вивчення мови стає сьогодні надзвичайно популярним і перспективним, у чому полягає актуальність дослідження. Вченим-лінгвістам стало зрозуміло, що мова людини є значно більша і глибша, ніж її орфоепічна, лексико-семантична, синтаксична системи. Так, Т.Б. Алісова стверджує, що мова має тіло і дух [1, 15]. Тіло – це матеріальне, що ми можемо бачити і чути, а духовне заховано в глибинах історико-етимологічних та лексико-семантичних лабіринтів та національно-культурних особливостях етносу. Матеріальне піддається вивченню; духовне передається від покоління до покоління на ментально-когнітивному рівні і є досить важким для сприйняття представникам іншомовного етносу [1, 15].

Видимий світ є певним символом, ієрогліфом, таємничим текстом, який віщує про його творця. Весь світ – інформація, закладена в нього Богом, і потенційно доступна для прочитання людиною. Однак для цього слід оволодіти навичками символічного прочитання, з допомогою якого за буквальним, фактичним виявляється символічне, сокровенне, знак вічного, духовного, божественного [1, 81].

Мова – основна форма, у якій відображенні наші уявлення про світ, вона також є найважливішим інструментом, за допомогою якого людина отримує і узагальнює свої знання, фіксує та передає їх соціуму. Людина як суб'єкт пізнання є носієм певної системи знань, уявлень, міркувань щодо об'єктивної дійсності. Ця система має різні назви – картина світу, модель світу, образ світу – та розглядається в різних аспектах.

Мова сприймається як з'єднуючий елемент між окремою людиною та ментальністю нації, до якої вона належить. Завдяки мові можливо не тільки віднайти цей зв'язок на сучасному етапі, а й прослідкувати його розвитку ході всієї історії нації та суспільства. Усі елементи народної культури знаходять відбиток у мові певного народу, яка є відмінною від інших саме через специфіку відображення в ній світу і людини в ньому [1, 18].

Термін «картина світу» вперше була застосована на межі XIX-XX ст. фізиком В.Герцом і розумілася ним як сукупність внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, що служать для виведення логічних суджень відносно поведінки цих об'єктів [1, 25].

Образ світу, втілений в мові, відповідає поняттю «мовна картина світу» (за термінологією американських когнітивістів - «концептуалізація світу, вміщена в мові»). Початки тези про мовну картину світу належать В. Гумбольдту, який стверджував, що в «кожній природній мові є характерний тільки для неї огляд світу». «Всяка мова, – розмірковував В. Гумбольдт, позначаючи окремі предмети, насправді творить: вона формує для народу, який є її носієм, картину світу» [11, 43]. Погляди Гумбольдта сприйняли і розвинули неогумбольдтіанці. Розвиваючи його ідеї, Л. Вайсберг, представник неогумбольдтіанської лінгвістики, робить висновок, що в основу мовознавства повинні бути покладені такі головні положення: 1) мова виступає як середня ланка, де відбувається синтез внутрішнього світу людини та оточуючої її зовнішньої дійсності; 2) мовознавство ґрунтується на світорозумінні, що здійснюється через рідну мову [11, 44]. Л. Вайсберг вважає мову творінням

нації, в якому знайшов своє відображення процес пізнання всіх поколінь. Мова – духовний світ, що постає перед конкретно людиною як щось об’єктивне, але стосовно до пізнаваного – суб’єктивним, одностороннім. Суб’єктами мовної картини світу є носії мови, оскільки картина світу є способом його пізнання, а отже, результатом когнітивної діяльності людей, відображенням результатів діяльності свідомості (за Гумбольдтом) [11, 44]. Для українського мовознавства величезну роль відіграли праці О.О.Потебні, який розвинув ідеї Гумбольдта і водночас впритул підійшов до тих питань, які поставила американська когнітивна антропологія.

Отже, мовна картина світу – це «спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуальними канонами» [11, 46]. В свідомості людей, які належать тому чи іншому національному колективу, складається та передається із покоління в покоління свій образ картини світу, об’єктивної навколишньої дійсності. Картина світу, на думку багатьох лінгвістів, – вихідний глобальний образ світу, який репрезентує сутнісні властивості світу в розумінні її носіїв, лежить в основі світогляду людини та є результатом усієї її духовної активності. «Картина світу – створений людиною суб’єктивний образ об’єктивної дійсності – це не дзеркальне відображення світу, а завжди певна його інтерпретація» [11, 47].

У лінгвокультурології розмежовують мовну і концептуальну картини світу. Концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, а й система смислів, втілена в ці реалії через слова – концепти. Концептуальна картина світу є значно ширшою, ніж мовна, тому що в її створенні беруть участь різні типи мислення.

Мовна картина світу – це система взаємопов’язаних мовних одиниць, що відбиває об’єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини. Якщо

концептуальна картина світу існує у вигляді концептів, які утворюють концептосферу, то мовна картина світу існує у вигляді значень мовних знаків, які утворюють сукупний семантичний простір мови [15, 181].

Сучасні уявлення про мовну картину світу у викладі Ю.Д. Апресяна виглядають таким чином. Кожна мова віддзеркалює певний спосіб сприйняття та концептуалізації світу. Відображені в ній значення створюють цілісну систему поглядів, свого роду певну колективну філософію, яка стає обов'язковою для всіх носіїв мови. Властивий певній мові спосіб концептуалізації дійсності – частково універсальний, частково національно-специфічний, тому носії різних мов можуть бачити світ по-різному, крізь призму своїх мов [2, 43].

Теоретичне обґрунтування проблеми сприйняття світу у формі мовної картини світу дає Б.О. Серебренніков у роботі «Роль людського чинника в мові. Мова і картина світу». Її автор бачить концептуальну модель світу більшою за мовну. Картина світу – це те, яким малює світ людина в своїй уяві, – феномен більш складний, ніж мовна картина світу [29, 147].

Г.А. Уфімцева, російський мовознавець, зазначає, що концептуальна модель світу містить інформацію, подану в поняттях, а в основі мовної моделі світу лежать знання, закріплені в семантичних категоріях, складених зі слів і словосполучень, по-різному структурованих у межах певного поля тієї чи іншої конкретної мови. Основою вербальної, мовної картини світу є репрезентація загальної картини світу за допомогою мови (за Серебренніковим) [29, 152].

Т.Г. Нікітіна розуміє під концептуальною картиною світу не лише систему основних логічних категорій, які є універсальними. На «нижніх поверхах» концептуальної картини світу неодмінно, на її думку, знайдуть відбиття національні особливості світовідчуття, світосприймання і світорозуміння (за Серебренніковим) [29, 153].

Ю.М. Караулов підкреслює, що картину світу визначають наукове знання та мовна специфіка, а межі між мовною і концептуальною моделями світу здаються вченому хисткими, невиразними [30, 191].

Дослідники мовної картини світу наголошують на таких її особливостях: кожен народ має певні відмінності у своїй мовній картині світу. Мовна картина світу є вторинною за своєю природою, антропоморфною за спрямованістю. В.М. Телія уявляє мовну картину світу як інформацію, розсіяну по всьому концептуальному каркасу й пов'язану з формуванням самих понять за допомогою маніпулювання мовними значеннями. Науковець відзначає, що мовна картина світу не має чітких меж, тому її місця щодо концептуальної моделі світу не може бути визначене як периферія [31, 23].

Концептуальна картина світу засобами мови перетворюється у мовну. Концептуальна картина світу і мовна різняться засобами створення: перша використовує поняття і уявлення, а друга – мовні одиниці. Таким чином, наявність невербальних засобів вираження в концептуальній картині світу і лінгвістичних засобів творення загальних рис та національних особливостей мовної картини світу є принциповою відмінністю між ними.

Характеризуючи мовну картину світу, мовознавці відзначають її особливе значення і функції: мова забезпечує потреби суспільства у спілкуванні та пізнанні. На виконання цього завдання і спрямовані функції, які вона виконує. Основними функціями є комунікативна, когнітивна, мислеформлювальна, репрезентативна, емоційна, експресивна та імперативна.

Кожна мовна одиниця зорієнтована на концептуальний простір довкілля, стаючи мовленнєвим виявом того чи іншого фрагмента. Та оскільки концептуальна картина світу (а отже і її фрагменти) – явище динамічне, а не статичне, то мовні одиниці, що її відображають, зазнають усіляких перетворень і набувають концептуальних значень, що розширюють семантичне поле того чи іншого мовного знака. У результаті останній функціонує часто не просто як

слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово – культурний концепт [39, 62].

1.4 Методи опису значень і концептів

Лінгвокогнітивний методика опису та моделювання концептів будується на аналізі семантики мовних засобів, об'єктивують концепт. Аналіз семантики, як традиційно-лінгвістичний, так і експериментальний, може дати досліднику як опис власне значень лексичних одиниць (лексикографічного та психолінгвістичного), так і опис концепту. У зв'язку з численними труднощами розмежування значень і концептів, які постають перед молодими дослідниками в ході практичного дослідження, викладемо окремо методики «вилучення» з мовного матеріалу значень і концептів [57, 29].

Лексикографічне значення

Найбільш надійними прийомами опису змісту і структури лексикографічного значення є логічний метод, метод інтроспекції, аналіз вживання слова в різних письмових та усних контекстах, в ідеалі – метод компонентного аналізу (хоча більшістю укладачів словників цей метод не застосовується через його трудомісткості).

Лексикографічне значення формулюється на основі аналізу численних контекстів вживання слова шляхом логічної редукції семантичних ознак, визнаних лексикографом несуттєвими. Якщо слово позначає різні денотати, то виділяються різні значення, які розташовуються в словникової статті від основного до похідних, більш пізнім по виникненню, пов'язаних з основним відносинами семантичної производности.

Основне, ядерне значення і порядок розташування периферійних, похідних значень в Семантема визначається логічним аналізом, історичним аналізом, суб'єктивно визначається частотністю значень, а також лексикографічної традицією [57, 33].

Психолінгвістичне значення

Найбільш ефективним методом вивчення психологічно реальних значень і концептів як «реальностей свідомості» людей є психолінгвістичний експеримент, і перш за все – асоціативний експеримент в двох його різновидах – вільний і спрямований.

При описі психолінгвістичного значення асоціативний експеримент – як вільний, так і спрямований – дає достовірні дані при обліку тільки першої асоціативної реакції, оскільки інші асоціації можуть бути вже асоціаціями нема на власне стимул, скільки на попередню реакцію; облік першої реакції дозволяє уникнути цього недоліку.

Асоціативний експеримент, як вільний, так і спрямований, має собі за мету побудову асоціативного поля стимулу (опис сукупності реакцій, упорядкованих по спадаючій частотності), яке далі виступає як матеріал для семантичної інтерпретації.

Методика опису психолінгвістичного значення слова може бути представлена наступним чином [57, 36]:

1. Проведення асоціативного експерименту з досліджуваним словом в як стимул.
2. Побудова асоціативного поля досліджуваного слова-стимулу.
3. Семантична інтерпретація асоціативних реакцій як мовних репрезентацій сем.
4. Семемна атрибуція отриманих сем (розподіл розійшлася по окремим значенням по денотативному принципом).
5. Семне опис змісту і структури виділених значень як зв'язковий сукупності сем.
6. Моделювання семантеми як впорядкованої множини виділених семем за принципом убубання яскравості семеми в семантема.

При описі концепту через семантику номінуючих його мовних засобів використовуються як усі традиційні, так і експериментальні методи опису

значень, а результати піддаються особливій процедурі – когнітивній інтерпретації.

Усі результати опису семантики одиниць номінативного поля концепту – як на рівні лексикографічного, так і на рівні психолінгвістичного опису значень – можуть бути використані в описі концепту, це залежить від поставлених дослідником цілей (максимально повний опис або опис основних, ядерних рис концепту, від можливостей дослідника і т. ін.). Отримані результати опису значень повинні бути піддані когнітивній інтерпретації.

Разом з тим можливий і прямий експериментальний лінгвокогнітивний опис концепту, минаючи стадії опису значень одиниць номінативного поля. Результати опису номінативного поля концепту, як і результати експериментальних досліджень, можуть бути безпосередньо піддані когнітивної інтерпретації.

Є деякі особливості застосування асоціативного експерименту в описі концепту.

При опису концепту з використанням методик асоціативного експерименту можуть бути враховані кілька реакцій, запропонованих випробуваними, оскільки для виявлення і опису змісту концепту важливі будь-які психологічно усвідомлювані ментальні інформаційні компоненти, виокремлювати в свідомості випробовуваних в тому чи іншому ментальному освіту (концепті) – як безпосередньо усвідомлювані в ході експерименту, так і виведені шляхом рефлексії зі змісту концепту.

Вільний асоціативний експеримент з використанням першої реакції краще виявляє зв'язку концепту в концептосфері, а спрямований асоціативний експеримент – утворюють концепт когнітивні ознаки.

Для цілей опису змісту концепту другий краще як більш інформативний. Однак можна використовувати обидва варіанти і узагальнити в описі результати, отримані в обох експериментах, оскільки об'єднані ознаки

матимуть показник яскравості, який дозволить несуперечливо розташувати їх в підсумковій польовій моделі концепту.

Таким чином, лінгвокогнітивний опис концепту – це особлива лінгвістична процедура, яка має як подібності з процедурами опису словникового і психолінгвістичного значень, так і принципові відмінності від них [57, 41].

1.5 Побудова номінативного поля концепту

Побудова номінативного поля концепту являє собою встановлення і опис сукупності мовних засобів, номінується концепт і його окремі ознаки. М.В. Піменова зазначає: «Концепт об'єктивується різними мовними знаками, різні автори висловлюють одні й ті ж ознаки концептів різноманітними мовними засобами. Повний опис того чи іншого концепту, значимого для певної культури, можливо тільки при дослідженні найбільш повного набору засобів його уявлення» [42, 12]. «Методика дослідження концептів ... полягає в інтерпретації значення конструкцій, об'єктивують ті чи інші особливості концептів; у виявленні частотних (властивих багатьом концепту) таксономічних характеристик і визначенні за цими характеристиками загальних типологічних ознак досліджуваних концептів» [57, 64].

У побудові номінативного поля концепту дослідник може піти двома шляхами. По-перше, можна зосередитися на виявленні тільки прямих номінацій концепту – ключового слова та його синонімів (як системних, так і okazіональних, індивідуально-авторських) – це призведе до побудови ядра номінативного поля. Наприклад, ядро номінативного поля концепту *жінка* складуть такі одиниці як *жінка*, *особа жіночої статі*, *баба*, *дама*, *телиця*, *тітка*, *слабка стать*, *дочка диявола* та ін. По-друге, можна не обмежитися прямими номінаціями і виявити все доступне досліднику номінативне поле концепту *жінка*, включаючи номінації різновидів денотата концепту (гіпонімії) –

дружина, господиня, мати, стара, мегера, дівчисько, фіфа, мимра, леді, бізнес-леді, стара карга і найменування різних окремих ознак концепту, що виявляються в різних ситуаціях його обговорення – ласкава, ніжна, примхлива, народжує дітей, бреше, прибирає, стирає, ревнує, лає чоловіка, піклується про сім'ю, любить витратити гроші, стежить за чоловіком, лагодить одяг тощо. Найбільш часто гіпоніми виявляються найбільш типовими представниками концепту в комунікації, найбільш часто номінованих ознаки – найбільш яскравими ознаками концепту, обговорюваними в комунікації. І ті, і інші дозволяють поповнити наші уявлення про структуру досліджуваного концепту. До опису можна додати паремії, афоризми, фразеологізми про жінку. Це буде розширений опис номінативного поля, побудова повного номінативного поля концепту. Залежно від завдань і можливостей дослідник може піти по першого або другого шляху; важливо відзначити, що другий шлях, звичайно, більш трудомісткий, але дає набагато глибші і достовірні результати.

Можливі прийоми побудови номінативного поля, якими може скористатися дослідник: «Встановлення ключового слова-репрезентанта, об'єктивується концепт» [57, 69]. Ключове слово – це обумовлена дослідником лексична одиниця, яка найбільш повно номінує досліджуваний концепт. В якості такого слова вибирається найбільш уживане найменування (можна перевірити це по частотному словнику), досить узагальнене за своєю семантикою (середнього ступеня абстракції), бажано – стилістично нейтральне, неоціночне слово. Добре, якщо ключове слово при цьому виявляється багатозначним – ключові слова, які мають багато значень (що встановлюється по тлумачних словників) відразу ж дають досліднику досить багатий матеріал для когнітивної інтерпретації [57, 69].

Встановлення ядра номінативного поля

Ядро номінативного поля встановлюється:

– через синонімічне розширення ключового слова (використовуються словники синонімів і фразеологічні словники);

– через аналіз контекстів, в яких номінується досліджуваний концепт (художні, публіцистичні тексти). Виписуються любі номінації досліджуваного концепту, включаючи okazіональні, індивідуально-авторські, описові.

Встановлення периферії номінативного поля

Периферійні компоненти номінативного поля встановлюються різними способами.

Аналіз художніх та публіцистичних текстів

З текстів витягуються номінації видових різновидів денотата концепту і окремих ознак концепту. Аналіз сполучуваності лексем, об'єктивують концепт в мові, також дає можливість виявити деякі складові концепту.

Побудова лексико-фразеологічного поля ключового слова

Цей метод передбачає підбір синонімів, антонімів ключового слова, визначення його гіперонімів і согіпонімів.

Побудова дериваційного поля ключового слова

Побудова і вивчення дериваційного поля ключового слова дозволяє також виявити когнітивні ознаки досліджуваного концепту.

Побудова пареміологічного поля концепту

Вельми інформативні для виявлення інтерпретаційного поля концепту паремії. У них ми знаходимо застигли осмислення того чи іншого концепту, які склалися протягом тривалого часу. Для виявлення когнітивних ознак досліджуваного концепту паремії, містять ключове слово-репрезентант концепту, його синоніми або характеризують концепт описово, упорядковуються в пареміологічних полях. Джерелом паремій є словники прислів'їв, приказок, крилатих виразів і афоризмів [57, 79].

Висновки до 1 розділу

Змістове навантаження концепту історично змінне, воно також безпосередньо залежить від життєвих позицій, освіченості окремо взятого індивіда, його досвіду, умов життя: концепт весь час перебуває в динаміці, його грані шліфуються, а глибина вертикального культурнонаціонального контексту збільшується.

Найбільш сприятливим поняттям для розуміння концепту виявився термін М.В. Піменової, який зазначає: «Що людина знає, вважає, представляє про об'єктах зовнішнього і внутрішнього світу і є те, що називається концептом. Концепт – це уявлення про фрагмент світу».

У той же час, вчені Т. А. Космеда і Н. В. Плотнікова визначили, що концептосферою називають фрагмент концептуальної картини світу, сформований на основі уявлень людини та репрезентований сукупністю одиниць пам'яті (концептів), що групуються за тематичним принципом. Отже, як бачимо, вищезгадані дослідники не ототожнюють поняття концептосфера і концептуальна картина світу, а вважають перше елементом змісту другого, встановлюючи між ними гіперо-гіпонімічний зв'язок.

Вчені розрізняють концепти-лексеми з «поверхневим» максимально вираженим семемним складом: і з «глибинним» імпліцитним семемним складом (кодом національної культури), прихована інформація якого розглядається крізь призму світосприйняття певного народу.

Кожна культура переповнена власною символічною мовою, що вибудовує в свою чергу неповторність окремо взятого світогляду, для якого характерними є свої ключові слова як підґрунтя яскравої ілюстрації мовної картини світу: лінгвістичний концепт – вербально виражена інтегральна категорія, яка відображає психоментальні ресурси свідомості, узагальнює знання й досвід людини, репрезентує мовну картину світу.

Отже, концептуальна та мовна картини світу тісно взаємопов'язані, знаходяться у стані безперервної взаємодії й пов'язані з реальною картиною світу, тобто реальним світом, що оточує людину. Основною одиницею мовної картини світу є значення, концептуальної – концепт. Концепт – це не лише когнітивна структура, а інтелектуальна одиниця, збагачена ціннісними ознаками.

Шляхи побудови концепту можуть відрізнятися, основними методами являються:

1. Проведення асоціативного експерименту з досліджуваним словом в як стимул.
2. Побудова асоціативного поля досліджуваного слова-стимулу.
3. Семантична інтерпретація асоціативних реакцій як мовних репрезентацій сем.
4. Семемная атрибуція отриманих сем (розподіл розійшлася по окремим значенням по денотативному принципом).
5. Семне опис змісту і структури виділених значень як зв'язковий сукупності сем.
6. Моделювання семантики як впорядкованої множини виділених семем за принципом убукання яскравості семемі в семантема.

Кожна особистість по-своєму інтерпретує навколишній світ, фіксує його особливості, залежно від епохи, національності, рівня освіти, професії, статі, віку та ін. Пізнання відбиває двобічність тенденцій: осмислюючи світ, людина постає унікальною субстанцією, здатною не лише переробляти інформацію, а й пояснювати її через власні внутрішні інтенції.

Пізнання відбиває двобічність тенденцій: осмислюючи світ, людина постає унікальною субстанцією, здатною не лише переробляти інформацію, а й пояснювати її через власні внутрішні інтенції

РОЗДІЛ 2.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЖІНКА» В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ

2.1 Співставлення лексичної реалізації концепту «жінка» в українській та російській картинах світу

Стосовно нашого дослідження можна використати такий опис лінгвокультурного концепту: концепт «розсіяний» у змісті лексичних одиниць, пареміологічному фонді, в системі стійких сполук, які відображають образи-еталони, властиві певному мовному колективу.

Розгляд концепту як структури національної свідомості, єдиної для всіх представників певного соціуму, дозволяє зробити висновок, що концепт повинен одержати культурно-національну «прописку» [12, 96].

У самому розумінні концепту сучасне мовознавство не виробило єдиної точки зору на співвідношення мови і концепту. Так, ми можемо говорити про «вузьке» і «широке» розуміння цього співвідношення.

Зокрема, Аскольдов і Д.С. Лихачев співвідносять концепт зі словом; ми ж, услід за С.Х. Ляпіним і Г.Г. Слишкіним, розглядаємо це співвідношення ширше, як «багатомірне ідеалізоване формоутворення», яке спирається не лише на лексико-фразеологічні мовні одиниці, а й на невербальний предметний чи квазіпредметний образ [7, 18].

Цей підхід дозволяє враховувати можливість вираження концептів як мовними одиницями різних рівнів, так і невербальними засобами. Лінгвокультурні концепти в національно-мовній картині світу утворюють ієрархію, вершиною якої, виходячи з андроцентризму будь-якої мовної картини світу, є концепт «людина». Ю.Д. Апресяном запропонована схема опису людини в наївній картині світу, відображеної у мові: «Людина розуміється в

мовній картині світу перш за все як динамічна, діяльніша істота. Вона виконує три типи дій – фізичні, інтелектуальні й мовленнєві. їй властиві, з іншого боку, певні стани – сприйняття, бажання, знання, думки, емоції тощо. Нарешті, людина реагує певним чином на зовнішні чи внутрішні впливи» [2, 352]. За Ю.Д. Апресяном, основні системи людини можуть бути зведені в таку схему [2, 353–356]:

- а) фізичне сприйняття (зір, слух тощо);
- б) фізіологічні стани (голод, спрага тощо);
- в) фізіологічні реакції на зовнішні чи внутрішні впливи (холод, жар тощо); г) фізичні дії й діяльність (працювати, йти, малювати тощо);
- г) бажання (хотіти, прагнути, віддати перевагу тощо);
- д) мислення, інтелектуальна діяльність в цілому (уявляти, сприймати, пам'ятати, догадуватися тощо);
- е) емоції (боятися, радіти тощо);
- є) мовлення (говорити, скаржитися, хвалити, лаяти тощо).

Якщо розглядати реалізацію концепту „людина” у плані етнокультурної відміченості, то важливо мати на увазі його видові кореляти, пов'язані з чоловічим і жіночим началом. «Чоловіче – жіноче» – найдавніша біполярна опозиція у мисленні людини, через яку сприймалися стосунки між людьми, а також внутрішній і зовнішній світ людини. У сучасних гуманітарних студіях уже визначився напрям, який багатоаспектно вивчає світ чоловіка й жінки, при цьому з'ясовується специфіка, не пов'язана з біологічними особливостями статей, але зумовлена соціальними, інтелектуальними, психологічними, етнокультурними ознаками. Цей напрям одержав назву гендерного. Гендерний підхід у цілому припускає, що розходження в поведінці й сприйнятті чоловіків і жінок визначаються не стільки їхніми фізіологічними особливостями, скільки такими соціальними факторами, як виховання й поширеними в кожній культурі уявленнями про сутність чоловічого і жіночого [18, 43].

Гендерні стосунки накладають потужний відбиток на мову, звичаї, мистецтво – загалом на найрізноманітніші аспекти життя людини. Іншими словами, спектр соціальних ролей значно ширший, ніж фізіологічні розходження, і тому з'ясування ролі статі в розвитку культури, їхнього символічного й семіотичного вираження у філософії, психології, літературі, мові, історії дозволяє виявляти нові аспекти суспільства, інтерпретувати повному процесу, які відбуваються в ньому. У рамках гендерних стосунків – гендерне мовознавство належить до порівняно молодих лінгвістичних досліджень і охоплює досить широке коло пошуків, у тому числі й аналіз лінгвокультурних концептів. Метою нашого дослідження є зіставний аналіз фрагментів, репрезентованих передовсім лексичними системами, концепту «жінка» в українській картині світу. За основу ми беремо схему, запропоновану Ю.Д. Апресяном, оскільки вважаємо її прийнятною для аналізу концепту «жінка» як складової концепту «людина». Звісно, наш аналіз носить попередній і найзагальніший характер, але саме існування гендерної проблематики у межах цього концепту не викликає ніяких сумнівів.

Слід зазначити, що В.М. Телія зробила спробу проаналізувати зміст цього концепту і дійшла до висновку, що він не обмежується лише лексемою жінчина, а «складається із усіх найменувань, які позначають «жінку»» [12, 260]. Можемо додати, що цей концепт може включати також і невербальні засоби, зокрема жести на позначення жіночої фігури чи жінки загалом тощо. Аналізуючи цей концепт, В.М. Телія включає туди передовсім родові назви - жінчина, а також баба (якщо мова йде про звичайний менталітет), видові – усі назви осіб жіночої статі, які характеризують жінку за віком (девочка, старуха), сімейним статусом {жена, невестка, теща), ступенем близькості (мать, дочь, бабушка), соціально-сімейним статусом (хозяйка, вдова, докторша), за приналежністю до соціальних верств (аристократка, простолюдинка) чи до трансцедентно-містичних (колдунья, ведьма) тощо [12, 261].

В цілому аналіз російського концепту «женщина» свідчить, що в російській мові визначальними стають такі чинники, як фізичне сприйняття, фізіологічні стани. Жінка в російській мовній картині світу швидше виступає об'єктом, ніж суб'єктом, вона значною мірою підпорядкована чоловічому світу.

Український концепт „жінка” можна розглядати за вказаними В.М. Телія параметрами, проте хотілося б звернути на деякі відмінності. По-перше, це стосується співвідношення семантичних структур субстантивів баба – баба. В.М. Телія зазначає, що російський субстантив культурно маркований і має особливий статус, оскільки в російській мові «на основі фокусування властивостей ‘здорова, працьовита’, ‘здорова, яка має сексуальну привабливість’ (ця властивість релятивована до чоловічої точки зору), ‘проста, неосвічена’, ‘проста, груба, з поганими манерами’ сформувалися вторинно-номінативні значення цього слова, в яких переважає функція ідіоетнічної характеристики жінки за вказаними властивостями» [12, 261].

В українській мові семантична структура зазначеного субстантиву суттєво відрізняється, оскільки там активізується у першу чергу сема «вік». Так, одинадцятитомний «Словник української мови» подає такі значення лексеми *баба*:

1. мати батька або матері;
2. стара віком жінка.

«Словарь української мови» Б. Грінченка як перше значення подає таке: «женщина, баба (неск. пренебрежит.)», проте ми дозволимо собі з цим не погодитися, оскільки приклади, які подаються у словнику, не розкривають негативної, зниженої ідеоетнічної характеристики саме української жінки. Паремії, які подаються у словниковій статті (Де баб сім, там торг зовсім; В баби язык, як лопатень; Господи, благослови стару бабу на постолі, а молоду на кожанці), свідчать про такі загальновизнані негативні жіночі риси, як багатослів'я та любов до обнов, які швидше за все можна назвати інтернаціональними, бо ці риси засуджують не лише українці [18, 173].

В українському суспільстві (принаймні в окремі історичні періоди) українська жінка займала особливе місце, що закріпилося в українському менталітеті і репрезентується у різних дискурсах. Це в першу чергу стосується жінки-матері, жінки-господині та жінок старшого віку.

Як приклад можна навести фрагмент статті Христі Алчевської, де авторка подає цитату із щоденника своєї матері Х.Д. Алчевської: «На жінок (українок – К.Д.) не дивляться як на худобу, що навіть вона орудує всім у хаті» [1, 369] чи приклад із сучасної літератури – повісті А. Дімарова, де письменник в уста одного із своїх персонажів вкладає такий тост за українську жінку: «Наша українська жінка з давніхдавен зуміла завоювати собі таку незалежність, про яку інші тогочасні жінки не насмілювались навіть і мріяти. Й коли настала революція і ми заходилися визволяти жінок, то нам, власне, вже й визволяти було нікого: ми визволили не жінку, а чорта...» [4, 203]. Таке художнє осмислення має, безперечно, підстави, оскільки, як зазначається в сучасних дослідженнях, зокрема О. Луценко, М. Богачевської-Хом'як та ін., відбилася та точка зору, згідно з якою «поряд із Січчю – форпостом національної державності і самобутності – не меншу, а нерідко й більшу роль у формуванні українського характеру відігравало жіноцтво.

Патріархальна запорізька республіка існувала в нерозривних зв'язках із волостю, де без внутрішнього гніту, неспотворено розвивалася жіноча складова національної культури» [6, 14].

Шанобливе ставлення до української жінки, її незалежність відбилися в українській мовній картині світу. Так, «Словник епітетів української мови» до слова *баба* наводить епітети, які активізують у першу чергу сему „вік” - беззуба, безпомічна, згорблена, зігнута, немічна, сива, спрацьована, та ін.; зовнішність, зокрема фігуру, статуру, риси обличчя – гостроносенька, худа, худорлява, невеличка тощо чи характеризують її склад розуму, поведінку – весела, привітлива, уважна, усміхнена, побожна, смутна, сонна та ін.

Зазначимо, що ці епітети в переважній більшості цілком прийнятні, наприклад, до слова *дід* чи *дідусь* і тому не можуть виявляти позитивну чи негативну тендерну спрямованість слова *баба*. Наявність демінутивних значень в епітетів до цього слова свідчить про його позитивну конотативну семантику і, відповідно, про шанобливе ставлення в українському соціумі до жінки старшого віку.

В цьому переконує також наведений «Словарем української мови» Б. Грінченка факт, що слово *баба* вживалося в українській мові в якості етикетного звертання: «Загальноприйнятні форми сільської ввічливості вимагають кожна стару називати бабою, але це обов'язково лише для осіб, які набагато молодші за стару, до якої звертаються».

Звичайно, ми далекі від думки, що український лінгвокультурний концепт «жінка» позбавлений пейоративності, адже чоловічий дискурс про жінок традиційно пейоративний (навіть коли хвалять, все одно ганьблять), про що свідчать, зокрема, численні українські паремії: Жіноча річ коло припічка тощо. Проте в українському концепті пейоративність виявляється значно меншою мірою (пор. наприклад, іменники – назви осіб за професією типу професорша – професорка, касирша – касирка тощо. І хоча словники української мови ці та інші подібні субстантиви супроводжують приміткою «розмовне», а отже, стилістично марковане і тому дещо знижене, все ж в українській мові ця заниженість не так яскраво виражена. Так, в українській мові цілком прийнятні конструкції типу *пані професорко*, але абсолютно не припустимі російські типу *госпожа профессорша*).

Крім того, на значно більшу рівноправність української жінки свідчать, хоча й дуже опосередковано, деякі мовні факти. Так, «Словник української мови» подає друге значення субстантиву *дружина* [5, 176]: «Одружений чоловік стосовно своєї жінки». Наведений приклад, на нашу думку може свідчити про певну рівноправність української жінки хоча б у родинних, сімейних стосунках. Аналогічних прикладів російська мова не має.

Як об'єкт вивчення образ жінки та засоби його репрезентації в мові вже тривалий час перебувають у центрі уваги лінгвістів. Параметризація образу жінки в мові найчастіше досліджується на матеріалі пареміологічного та фразеологічного фондів, оскільки, на думку дослідників, саме в них знайшли відображення сформовані в суспільстві стійкі уявлення й образи, які передаються в процесі комунікації від покоління до покоління [3, 7].

Важливою для розуміння гендерного світобачення є робота Л. Адоніної [1, 18], яка досліджувала об'єктивацію концепту жінка в російській мовній свідомості, зокрема розглянула такі важливі питання, як особливості концептуалізації жінки в мовній свідомості залежно від статі та віку респондентів; встановила диференційні ознаки, за якими можна здійснити порівняльний аналіз концепту жінка в жіночій і чоловічій мовній свідомості. В українському мовознавстві привертають увагу праці О. Бондаренка, який досліджував особливості лексико-семантичної структури концептів чоловік і жінка в українській та англійській мовних картинах світу [2, 161].

Мовностилістичні засоби творення гендерних образів за матеріалами друкованих українських мас-медіа розглядала В. Слінчук [6, 85]. Т. Сукаленко ґрунтовно вивчала проблеми класифікації метафор української мови на позначення жінки [7, 184]. Метою нашої наукової розвідки є побудова когнітивної моделі концепту жінка на основі асоціативного експерименту, що дасть змогу дійти висновку про сприйняття розгляданого концепту сучасною українською молоддю.

Основним способом мовної об'єктивації особи жіночої статі є родове слово жінка, а також видові форми, що вказують на статеву незрілість жінки, – дівчинка, дівчина; родинні стосунки – мати (мама), дружина, бабуся (бабка), дочка (донька), хрещена мати, мачуха, невістка, падчерка (пасербиця), сестра, невістка, тітка, зовиця, теща, свекруха; соціальні стосунки – сусідка, колега, співробітниця тощо. Загалом для позначення особи жіночої статі використовуються тисячі «лексичних, фразеологічних, паремійних,

афористичних, текстемних найменувань» [1, 45]. У тлумачному словнику за лексемою жінка закріпилося три значення: «особа жіночої статі, протилежне – чоловік», «доросла особа, на відміну від маленької дівчинки», «жона – заміжня особа щодо свого чоловіка, взагалі заміжня особа жіночої статі» [4, 367]. Понятійний складник концепту жінка формувався впродовж тривалого часу під впливом різноманітних чинників, зокрема історичних, суспільно-політичних, культурних, релігійних тощо. Студенткою О. Беловою був проведений асоціативний експеримент з метою побудови когнітивної моделі концепту «жінка» протягом 2016 – 2018 років серед студентів 1-4 курсів денної та заочної форми навчання філологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, в експерименті взяли участь 300 студентів [18, 134].

Інформантам було запропоновано дати асоціативну реакцію на слово-стимул «жінка». Асоціативне поле досліджуваного слова-стимулу після завершення обробки отриманих результатів набуло такого вигляду: 52 жінка (300): мати 102; красива 36; краса 19; ніжність 17; доброта, кохання 15; розумна 13; господарка 12; берегиня 11; діти, кохана 10; родинне вогнище 8; родина 7; жінка, любляча, турбота 6; подруга 5; бабуся, дружина, жіночність, чистота, чоловік 4; будинок, вишуканість, вірність, квітка, слабкість, тендітна 3; акуратність, весела, вродлива, доглянута, доля, захоплення, кохати чоловіка, кухня, людина, материнство, молодість, мудрість, піклування, працелюбність, радість, самостійна, сестра, сильна, стиль, тепло, тітка, усмішка, чутлива 2; вагітність, ваза у формі кішки, витонченість, відвертість, відповідальність, вінок, волосся, вольова, втома, вчителька, гармонійна, дебела, джерело, джинси, дім, добродійка, довговолоса, донька, доросла, друга половинка, дружба, елегантність, емоції, єдина, жалість, жива істота, життя, затишок, здоров'я, ідеал, косметика, коханка, кохатися, лагідна, легкість, любов, мила, мир, мода, найголовніша, найкраща, народження дитини, Настя, незахищеність, неприкаяність, нетерпляча, не чоловік, оберег, обов'язок, об'єкт, онук, освічена,

парк, помічниця, порядок, початок, працевлаштована, проста, професіонал, самотня, світло, сердечність, сестра, сила, спілкування, стійкість духу, сувора, супутниця життя, тверда, терпляча, товариш, товста, уважна, українка, хліб, хоробрість, чесність, чорноброва, чуттєвість, щаслива, щира.

За допомогою методу когнітивної інтерпретації нижче представлені отримані мовні одиниці у вигляді набору когнітивних ознак, які розташовані в порядку зменшення їх частоти.

Усього було виділено 24 когнітивні ознаки, які організують польову структуру концепту жінка [18, 186].

Ядро: співвіднесеність із материнством, із внутрішніми якостями, властивостями та почуттями; із зовнішніми характеристиками людини. Навколоядерна зона: співвіднесеність із родинними зв'язками, коханням, побутом. Ближня периферія: співвіднесеність зі статтю, дружбою, абстрактними поняттями, професією тощо.

Дальня периферія: співвіднесеність із віком, зовнішнім виглядом людини та атрибутами тощо. Крайня периферія: співвіднесеність із національністю, ім'ям, модою, матеріальним забезпеченням тощо. Як відомо, до ядерної зони належать лексеми, що експонують ядро національної свідомості, до периферії – індивідуальну свідомість.

У концепті «жінка» когнітивні ознаки – співвіднесеність із материнством, із внутрішніми якостями, властивостями та почуттями – становлять ядро концепту та свідчать про найбільш значущі для свідомості сучасної молоді риси, притаманні поняттю жінка». Ці ознаки збігаються з народними уявленнями про жінку-матір, хранительку таїнства продовження людського роду, берегиню дому. У результаті вільного асоціативного експерименту виявлено такі різновиди асоціацій:

1) синтагматичні атрибутивні (жінка - розумна, тендітна, весела, чутлива, самостійна, сильна, освічена, гармонійна, лагідна, терпляча, уважна, щаслива,

щира, вольова, сувора, тверда, нетерпляча, красива, доглянута, вродлива, довговолоса, товста);

2) парадигматичні: а) гіперонімічні (жінка – мати, бабуся, дружина, супутниця життя, сестра, тітка); б) антонімічні – за статтю: жінка – чоловік;

3) тематичні (материнство, фізичні характеристики, моральні якості, почуття, властивості тощо): жінка – життя, берегиня, затишок, тепло, світло, порядок, помічниця, подруга, українка, квітка та ін.;

4) асоціації-персоналії: жінка – Настя. Як бачимо, асоціативне поле концепту жінка репрезентоване переважно парадигматичними реакціями, хоча частина респондентів представила синтагматичні атрибутивні реакції, даючи якісну характеристику особи жінки. Майже всі реакції є позитивно забарвленими чи нейтральними.

Це, ймовірно, пояснюється тим, що асоціативне опитування здійснювалося серед жіночої аудиторії. Перспективним у подальших дослідженнях є проведення асоціативного експерименту з респондентами-чоловіками.

З позиції такої взаємодії мови і культури, фразеологія є ідеальним матеріалом для дослідження. Фразеологічні одиниці, будучи продуктом метафоричного переосмислення явищ дійсності і відбиваючи оцінку і емоційне ставлення носіїв мови, увібрали в себе найбільшу кількість національно-культурної інформації. У них зафіксовані і знайшли своє відображення менталітет народу, його уклад життя, звичаї, вірування, національні стереотипи і стандарти, відносини всередині соціуму, історичні події, все те, що є предметом національної культури і бере участь у формуванні концептуальної картини світу, яка, матеріалізуючись в мові, відображає мовну картину світу.

У лінгвокультурології, яка розглядає взаємодію мови і культури в різних національних лінгвотовариствах, фразеологічна одиниця розуміється як знак, який за своєю структурою співвідноситься зі згорнутим текстом [19, 51].

Отже, культурологічні дослідження фразеологічного матеріалу ґрунтуються на когнітивних уявленнях про те, що мова відображає певне світобачення, світорозуміння, світосприйняття народу, яке формується в результаті творчої пізнавальної діяльності людей. При цьому найважливішим компонентом у вивченні взаємозв'язку мови і культури виступає людина і його ментальність.

Концепт жінка має складну структуру, різноманітні елементи якої об'єктивовані фразеологічними зворотами, що називають особу жіночої статі. Дослідження показало 113 сталих словесних комплексів, які репрезентують концепт жінка в українській мові та 88 – в російській (на матеріалі збірників І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» та В. Даля [28, 196]). Критерієм відбору фразеологізмів була обов'язкова актуалізація в їхній семантиці концептуальних ознак «особа» та «жіноча стать», які ми визначили як ядерні.

Здійснено компонентний аналіз зібраних фразеологічних одиниць, що дозволило виокремити сім додаткових ознак, які містяться у значеннях тих чи інших одиниць, але не є обов'язковими: «вікова характеристика», «сфера діяльності», «соціальний статус», «ступінь свояцтва», «стосунки з особами чоловічої статі», «характер», «поведінка».

У відповідності до окреслених концептуальних ознак, фразеологічні одиниці, що вербалізують концепт жінка в українському та російському паремійному дискурсі, можна умовно поділити на декілька основних тематичних груп. Ці групи можуть виокремлюватися лише в одній мові, а можуть збігатися у двох мовах. Так, лише українська народна мудрість стверджує важливу роль жінки у людському, сімейному, господарському житті: Як би міг чоловік обійти ся без жінки, то був би пан Бог не сотворив Єву [6, 173], Без жінки, як без рук [6, 165], Аби ніхто не був без жінки і без своєї хати [6, 165], Біда з жінков, а без жінки ще гірша [6, 165], Жінка держить дім за три угли, а муж за четвертий [6, 168], З жінков клопіт, без жінки ще більший [6, 171], Добра жінка з пушки муки пригорщу зробит [6, 167] тощо. Народна

мудрість підкреслює відповідальне ставлення жінки до роботи, якої завжди у неї багато: Жінка своєї роботи не переробит [6, 169]. Показово, що у збірнику І. Франка представлено паремію *Жінки мають своє право* [6, 170] з коментарем: «В господарським і родиннім життю права жінки усталені старими звичаями» [6, 170]. Тобто, ядром мікроконцерту «сімейний стан» виступають лексеми, що об'єктивують жінку, перш за все, як мати, дружину, берегиню домашнього вогнища та гарну господиню. В російській мові ми спострегіємо майже схожі лексичні асоціації: дом, домашний очаг, хранительница очага [58, 78].

Українська мовна картина світу репрезентує зовнішній вигляд жінки шляхом його позначення за такими параметрами: за кольором шкіри і волосся; за будовою тіла та зростом; характеристика в опозиції вродлива / невродлива; характеристика в опозиції гарно, зі смаком убрана / неохайно (недоладно) вбрана, нечупарна. В українській та російській мовах частіше концептуалізується худа жінка, ніж товста. Худу, струнку, тендітну жінку в українській мові асоціюють із: стеблина, билина, тополина, берізка, дошка (худа, позбавлена жіночої принадності жінка), видра (енергійна й надмірно худа жінка), лань (тонка і тендітна жінка), а у російській це: «стройная березка», «грациозная лань», «стройна как балерина» - «стройна как Анна Павлова» (Анна Павлова – відома російська балерина) [58, 83].

В двох мовах концептуальна ознака "фізично красива" є домінантною. Ця ознака для жінки є визначальною, бо є досить багато мовних засобів для об'єктивації та оцінки жіночої краси, наприклад, в українській мові: троянда, квітка, маків цвіт, зірка, писанка, картинка, венера; у російській мові: цветок, Афродита, прекрасная, роскошная, кукла, роза.

У межах аспекту «сексуальна привабливість» актуалізації зазнають такі жіночі концептуальні ознаки, як "жінка як об'єкт чоловічого сексуального інтересу" та "розпусна, легкодоступна". Ці лексеми характеризують зовнішню привабливість, округлість жіночих форм чи їх відсутність, наприклад,

плоскирка, грушечка; у той час, коли у російській мові ми спостерігаємо такі концептуальні ознаки як: фея, грешная, порок, яблоко, принадлежащая мужчине, темпераментная, секс-бомба.

У сучасному світі однією з найважливіших ознак гарної жінки є її вбрання. Вона має бути модною, стильною, доглянутою. Таким чином, цей стереотип позначився на мовних засобах: в українській мові - павичка (жінка, яка має привабливе вбрання і привабливий зовнішній вигляд); лялька (гарна жінка, схожа на іграшку вбранням і виглядом). Неестетично одягнена жінка концептуалізується у таких фразеологічних одиницях: коза в сарафані (некрасиво, неакуратно одягнена жінка); сіренька птаха (бідно вдягнена жінка з непомітною зовнішністю); у російській: белая сорочка, платье, платок, кукла-барби.

Отже, можемо зробити висновок, що позитивну оцінку викликають такі риси, як приваблива зовнішність та уміння викликати до себе симпатію [58, 84].

Параметри «мудрість жінки, позитивний вплив на чоловіка, підтримка у скрутну годину» експлікують українські усталені звороти: Добра жінка і лихого чоловіка направить [6, 167], Жінка – тепла пола чоловікова [6, 169], Добра жінка краде тай перед чоловіком кладе [6, 167]. Жіноча врода поетично оспівується знову таки в українських прислів'ях: Жінка як маків цвіт [6, 170], Жінка як чічка, сьвіжа як ягідка, як колосок повна, прибрана як пава [6, 170], Жінка ладна всюди зарядна [6, 168].

Жінці не треба противитися, як малій дитині [6, 171], Жінка го під ноги взяла [6, 167]. Лише в українських пареміях, зібраних І. Франком, йдеться про повагу, шану дбайливе ставлення до жінки, постійне піклування про неї: Ой біда, біда, в кого жінка бліда; в кого румяна, в того кохана [6, 172], Жінку і стодолу все треба покривати [6, 171]. Навіть в українському прислів'ї *Жінку серцем люби, а руками до шкіри дери* йдеться про те, що до неї «все треба

ставитися остро, але при тім не перестаючи дбанєм та поводженєм оказувати їй любов» [6, 171].

Крім одиниць з позитивною конотацією, зафіксованих переважно в українській мові, обидва лексикографічні джерела фіксують паремійні тексти, що акцентують на негативних рисах представниць жіночої статі, наприклад, балакучості, сварливості, впертості, невміння зберігати таємниці, пліткуванні, брехливості. Жінка завжди була символом нижнього світу, гріховності, зла, тлінного, але водночас уважалася першоджерелом усього живого. У слов'янській культурі жінка – це хаос, який упорядковує чоловік [12, 121–122]. За визначенням З. Коцюби, універсальним для побутової свідомості багатьох народів є переконання, що не варто довіряти жінці [11, 84]. В уявленні як українців, так і росіян балакучість, сварливість, впертість, невміння тримати таємниці, поширення пліток, брехливість, лінощі – суто жіночі вади.

Проілюструємо прикладами: укр. – Жінка ладна завше зрадна [6, 168]; Жінка ми дихати не дає [168]; Жінка княгинка, а хата не метена [6, 168], Жінка на роздаток, а чоловік на податок [6, 169], Жінка би не жила, якби не висварила ся [6, 167], Жінка ладна завше зрадна [6, 168], Жінка ми дихати не дає [6, 168], Жінка княгинка, а хата не метена [6, 168]; Жінка ми світ зав'язала [6, 168]; рос. – С бабой не сговоришь [14, 307], Бабу не переговоришь [14, 307], Где две бабы, там суём (сейм, сходка), а где три, там содом [14, 307], Три бабы – базар, а семь – ярмарка [14, 307], Собака умней бабы: на хозяина не лаает (о брани) [14, 307], Бабий кадык не заткнешь ни пирогом, ни рукавицей [14, 307], Бабий язык, куда ни завались, достанет [14, 308], Вольна баба в языке, а черт в бабьем кадыке [14, 308], Стели бабе вдоль, она меряет поперек [14, 307], Бабья вранья и на свинье не объедешь [14, 308], Бабе хоть кол на голове теши [14, 307], Волос долог, а язык длинней (у бабы) [14, 307], Женские умы – что татарские сумы (перемётны) [14, 307], Женских прихотей не перечесть [14, 308], Женское слово, что клей, пристаёт [14, 308] тощо. Українське прислів'я *Молода жінка*

старому трутизна [6, 68] метафорично відображає іронічне ставлення народу до нерівних за віком шлюбів.

Образ жінки – не людини є яскравим свідченням її приниження суспільною думкою лише в російській колективній свідомості: Курица не птица, а баба не человек [14, 308], Курице не быть петухом, а бабе мужиком [14, 308], Кобыла не лошадь, баба не человек [14, 308], Я думал, идут двое, ан мужик с бабой [14, 308], Баба – что жаба [14, 308] тощо. Жінка – нижча істота, над якою чоловік стверджує свою владу й домінування. Прислів'я про владу чоловіка над жінкою представлені й у збірнику І. Франка: В мене жінка мусить у решеті гуляти [6, 166], Жінка не бита, а коса не клепана – на єдно виходит [6, 169], Жінка не бита, то так як хата не вкрита [6, 169], Жінка не любить такого чоловіка, що її не б'є [6, 169], Жінка тай вода спокійна не бита псує ся [6, 169], Жінці огроза мусить бути [6, 171], Жінці попусту не давай [6, 171]. «Стародавній погляд на жінку як на домашню невільницю» І. Франко ілюструє паремією Я свою жінку люблю, але іно в ночи, а в день робю нев як конем [6, 174]. У російській розмовній мові лексема «баба» вживається як синонім слова «женщина» [13, 33]. В. Телія підкреслює особливий статус найменування «баба», що для росіян постає культурно маркованим у всіх значеннях. Паремійна рубрика В. Даля подається під назвою «Баба – женщина».

Про широке використання російського іменника «баба» у значенні «жінка» свідчить ціла низка прислів'їв: Баба бредит, да черт ей верит [14, 308], Бабья вранья и на свинье не объедешь [14, 308], Мужик тянет в одну сторону, баба в другую [14, 308], Кто бабе (свахе) поверит, трёх дней не проживёт [14, 308], Бабе хоть кол на голове теши [14, 307] тощо. В одній з представлених В. Далем паремій синонімом слова «баба» є лексема «барыня»: Этой бабе (барыне) только бы штаны надеть [14, 308]. З наведених І. Франком паремійних одиниць видно, що в українській мові того часу слово «баба» у значенні «жінка» не вживалося.

Слово «баба» є культурно-маркованим, саме воно найчастіше трапляється в російській фразеології з іронічним або зневажливим відтінком. 2015 ки врознь [14, 307], Две косы рядом, и в кучке, а две прялки – никак [14, 307], з веретеном: Смирен топор, да веретено бодливо [14, 307], з куркою: Курица гогочет, а петух молчит [14, 308], з мішком: Баба, что мешок: что положишь, то и несёт [14, 308], і навіть з чортом: Баба да бес – один у них вес [14, 309].

Підсумовуючи сказане, констатуємо, що, мовний концепт жінка об'єднує образні, культурологічні та поведінкові характеристики денотата «жінка / женщина (баба)», виражені пареміологічними одиницями обох мов. Досліджуваний концепт вирізняється складною структурою, лінгвокультурна модель якої складається з аксіологічно нейтрального центру та варіативних мікрофреймів з позитивною і негативною конотацією в українській мові та переважно негативною – в російській.

Прислів'я акумулюють у собі філософські й моральні погляди, практичні правила життєвої мудрості. Більшість російських паремій характеризують жінку з негативного боку. Такий стан речей пояснюється досить тривалим існуванням саме патріархального суспільства. В українській мові паремійні тексти відображають історичні традиції матріархату, які беруть початок з часів козацтва.

2.2 Концепт «жінка» в російській та англійській картинах світу

Концепт «Жінка» належить до числа базових концептів у свідомості носіїв російської та англійської мов. Даний концепт в обох мовах має складну структуру, при цьому один і той самий фразеологізм може представляти кілька елементів концептуальної структури, завдяки різноманітності концептуальних ознак, актуалізованих в його мовному значенні або мовному вжитку. На його розвиток і зміст впливають культурно-історичні, соціально-економічні та природничі фактори.

Концепт «жінка», являє собою проєкцію стереотипних уявлень про жінку як носія соціально обумовлених якостей і властивостей, сформованих на підставі, сімейних, статевих, суспільних, етичних, естетичних та інших функцій. Міжнаціональна специфіка оцінки даного концепту виявляється в різній кількісній і якісній характеристикації жіночої краси в російській і англійській мовах. Наприклад, для російської мови релевантним є той факт, що об'єктом високої позитивної оцінки в більшості випадків виступають зовнішні атрибути, що становлять еталон «справжньої» російської краси: темні, як правило, довге волосся, чорні брови, синій або блакитний колір очей, світла шкіра, наприклад: «Це була в повному розумінні слова російська красуня.

Темно-русява, з правильним овалом обличчя, біла пухнаста шкіра якого відтінялася не встиг ще зникнути рум'янцем. Соболині брови підкреслювало великі синяво-чорні очі, широко відкриті: Висока, струнка, з високою грудьми, вона лежала нерухомо, розкинувши свої витончені білі руки» (Гейнце Н.Е. Коронований лицар). «Анастасія, перебувала в повному розквіті сил і краси. Її чорні, як смола, волосся, Чорні очі, повні пристрасті і вогню, смаглявий колір обличчя, на якому грав яскравий рум'янець, її гренадерський зріст і дебелисть незабаром зовсім зачарували слабкого до жіночої краси Аракчеєва» (Гейнце Н. Е. Аракчеєв).

Англійська мовна свідомість при оцінці жіночої зовнішності акцентується переважно ознакою індивідуального переваги, і краса визначається не відповідністю еталону або стандарту, наприклад: *She would have been a strikingly beautiful woman had been there any glow in her eyes, and responsive warmth in her smile or any spontaneity in her voice that fell with gentle melody on the ears of her family and her servants [31, 83]. 'A siren', he said, sampling her skin which was as soft and addictive as ice cream. His lips drifted down her throat. 'In other words, intoxicating, irresistible, tantalizing:' [31, 85].*

Аналіз культурологічної інформації словника Longman Dictionary of English Language and Culture показав, що в основі стереотипних уявлень, що

склалися про жінку в англomовному суспільстві, лежить ідея важливості жіночої привабливості: жінка найчастіше сприймається як об'єкт сексуального потягу. Суспільство також обмежує коло жіночих обов'язків її будинком, тому інший образ жінки, згідно з усталеними стереотипами, – це добропорядна домогосподарка, то, якою вона має бути.

Важливість жіночої краси в порівнянні, наприклад, з розумом, добре простежується в створюваному образі жінки-секретаря, звернемося до матеріалу словника.

Перш за все, відтворюється образ сексапільної красуні: стрункою, з вузькою талією, довгими красивими ногами і досить великим бюстом. У словникової виносці є таке пояснення до визначенню ідеальних параметрів жіночої фігури: A woman is considered to have a good figure if she is thin with a narrow waist, long legs, and fairly large breasts. Підтвердженням тому, що в сучасному світі жінку все ще оцінюють за зовнішніми даними і цей стереотип дуже стійкий, є англійські слова, що позначають незаміжню жінку: *old maid*, *spinster*. Відповідно до пояснювальними виносками словника дані слова асоціюються у носія мови з образом уже немолодий, зовні непривабливою жінки ("про longer young"; "a middle-aged woman"; "An unpleasant unattractive – woman"; "Not very attractive"). вік і зовнішність «старих дів» часто стає предметом жартів. Таким чином, краса і молодість все ще залишаються головними якостями, які в жінці цінуються чоловіками найбільше і перш за все.

У той же час в англійській мові існує поняття «фатальна жінка» (*femme fatale*) – це жінка, чия сліпуча краса асоціюється у чоловіків з небезпекою і нещастями ("a woman who attracts men, especially into dangerous situations, by her mysterious charm").

Англійське слово "man-eater" асоціюється у носія мови з чином сміливою, впевненою в собі жінки. Це жінка з сильним характером, в присутності якої, чоловік часто відчуває себе дурним і / або відчуває почуття страху ("a woman with a powerful character who makes men feel afraid or foolish").

Коментар до слова *secretary* також підтверджує, що в сучасному світі привабливість все ще є головною жіночою рисою і цінується більше, ніж інтелект. Образ секретарки асоціюється з симпатичною молодою жінкою ("a pretty young woman"), бездоганний вигляд якої, змушує припустити, що вона дуже стурбована своєю зовнішністю ("is very concerned about her appearance"). Найчастіше, жінку – секретаря, представляють сидячою з манікюрною пилкою в руках, яка годинами розмовляє по телефону зі своїми друзями ("who spends a lot of time talking to her friends on the telephone and filing her nails"). Інший стереотип пов'язує образ секретарки з любовними романами. Існує багато жартів про сексуальні стосунки начальника (одруженого чоловіка) зі своєю секретаркою ("people often joke about married male employers having sexual relationship with their secretaries").

Таким чином, можна зробити висновок, що в російській мовній свідомості краса традиційно тісно пов'язана з моральними якостями об'єкта оцінки. У свідомості носіїв англійської культури сприйняття жіночої краси визначається суб'єктом оцінки в межах гедонізму (можливість отримати задоволення) і раціоналізму (збереження безпеки). Сенсорні мотиви отримали мовну реалізацію на лексемном рівні, де виявлено понад ста слів, що характеризують жінку за ознакою «сексуально приваблива», наприклад: *fox* – a sexually attractive girl or young woman; *enchantress* – a woman of great sexual charm; *nymphet* – a young girl of about 11-14 years old regarded as sexually desirable; *sexpot* – a sexy woman; *sexkitten* – a woman with enormous sexual potential і т. ін. [32, 146].

Аналіз показав наявність подвійного ставлення до жінки. З одного боку, жінка трактується як «породження пекла», демонічна сутність якої глибоко «захована». Цілий ряд англійських назв, таких, як *femme-fatale*, *siren*, *vamp*, *vampire* підкреслюють не тільки красу, але також вказують на почуття страху, породжена цією красою. Даний компонент значення знаходить вираз у словникових дефініціях зазначених слів: *siren* – a dangerous beautiful woman;

vamp – seductive woman who unscrupulously чарує and exploits men; vampire – a woman who uses her feminine charms or seductions a) to extract profit from male victims, or b) feeds her vanity at their expense; femme-fatale – a dangerously seductive woman.

Будучи подібними назвами, дані лексеми реалізують існує у свідомості носіїв культури уявлення про жіночу красу як джерело небезпеки для чоловіків. Було встановлено, що мотиви позитивної оцінки жіночої зовнішності в різних соціумах мають різні підстави. Звідси, малюється образ блудниці, демона. І жінка постає улесливої (wheedling), жорстокої (Cruel), збоченій (perverse), лицемірною (hypocritical), безчесної (Crooked), неминуче зло / лихо (a necessary evil), помилка природи (a fair defect of Nature).

З іншого боку, це ідеалізоване сприйняття жінки: жінка – свята, жінка – ангел, втілена вічна жіночність. Вона сприймається як досконалість: perfect (бездоганна, прекрасна), lovely (чарівна, славна), gallant (галантна), good (добра), sweet (Мила), amiable (люб'язна), noble (благородна), clear (чиста), soft (Ніжна), divine (божественна).

Цитатний і фразеологічний матеріал також ілюструє і діаметрально протилежний погляд на жіночу природу. Вона не сприймається як істота гріховна, а увага акцентується на її добродішних якостях. Так, наприклад, в основі наступних висловлювань про створення жінки лежить не релігійна догма, згідно з якою жінка постає як істоту нижчого порядку, а думка про те, що жінка, була створена як рівна чоловікові [32, 156]:

1. ... but fashioned for himself, a bride; an equal, taken from this side.
2. ... but she did come forth from his side, Sir, his equal and partner to be: and now they are coupled together, she often proves the top of the tree.
3. ... not out of his feet to be trampled upon by him, but out of his side to be equal with him, under his arm to be protected, and near his heart to be loved.

У наведених прикладах позитивна оцінка образу жінки виражається експліцитно, а саме: словами і словосполученнями, де всі компоненти мають

позитивну конотацію: an equal, his equal and partner to be, the top of the tree. Позитивне забарвлення має і слово bride (наречена), яке створює образ – чистий, невинний, позбавлений злих намірів.

При оцінці привабливої жінки в українській мові переважно мають місце емоційні критерії, що вказують на здатність викликати симпатію, розташування або ж надати позитивний емоційний вплив сильної ступеня. У словникових дефініціях ці критерії представлені або словами з категорії «приємного»: мила (милашка, милаха), симпатична (снігуронька), приємна (ангелок), або з категорії «прекрасного» – чарівна, чарівна і т. п. Дуже часто в російській свідомості позитивна естетична оцінка вступає в кореляцію з негативною моральною або інтелектуальною оцінкою: сирена, фуфьра, фіфа, лялька. В англійській мові найбільш частотними виступають мотиви: а) емоційні: здатність привернути увагу, інтерес: pretty, charming, attractive (cutie, rosebud, baby); б) утилітарні: dangerous (siren, femme-fatale, gold-digger, vamp); в) гедоністичні: здатність доставляти чуттєві насолоди, задоволення: sexy, sexually attractive (enchantress, fox, babe).

Інтегральний ознака «залучення уваги» в російській мові реалізується переважно у диференційних ознак «спосіб залучення уваги» (манери, одяг, поведінка) і «внутрішні якості суб'єкта дії» (легковажність, мінливість): кокетка, фіфа, вертушка, вертихвістка. В англійській мові яскравіше проявляють себе ознаки «мета залучення уваги» (гроші, подарунки, інтимна близькість, задоволення марнославства) і «спосіб залучення» (поведінку): gold-digger, groupie, vamp, vampire, jezebel.

Семантична структура оціночних субстантивів, що характеризують обличчя жіночої статі за ознакою "одяг", представлена рядами інтегральних і диференціальних ознак. Так, ознака "одяг" реалізується в сім'ях "стан одягу" і «ставлення до одягу».

У зіставленні мов при негативній оцінці стану одягу домінуючою є ознака – неохайність (розпуста; bag, dowdy). Специфікою більшості

англійських лексем є поєднання в семантиці ознак «неохайність» і «аморальність» (slut, slattern, trollop). Ознака «старомодна одяг» відзначений тільки в семантиці англійського іменника frump, тоді як ознака «модний одяг» не виявляє себе у значенні англійських іменників.

У російських словах данна ознака, навпаки, є одною з основних характеристик одягу особи жіночої статі (модниця, форсунья, франтиха), тоді як сема «старомодна одяг» залишається не експлицированной. Інтегральна сема «ставлення до одягу» найбільш яскраво проявляється в семантиці російських іменників (шмоточница, тряпичница, лялечка, фіфа), тоді як в англійській мові розглянутий ознака реалізується лише в конотації у лексем doll, dolly [32, 184].

Висновки до 2 розділу

Концепт "жінка", є проекцією стереотипних уявлень про жінку як носії соціально запропонованих якостей і властивостей, які сформувалися на підставі, сімейних, статевих, громадських, етичних, естетичних та інших функцій.

Сприйняття концепту "жінка" багато в чому формується під впливом національних стереотипів, які знаходять своє вираження в прислів'ях, фразеологічних одиницях і т.і. Таким чином, вони передаються з покоління в покоління в процесі комунікації. На національні стереотипи, в свою чергу, великий відбиток накладають традиції, звичаї, історія нації, а також історичні події, що мали місце протягом всього розвитку суспільства.

Отже, сказане вище, дозволяє зробити висновок про те, що структурні елементи українського, російського та англійського варіантів концепту «жінка», в основному, збігаються, однак порівняльний аналіз понятійного, образного та ціннісного компонентів концепту дозволяє говорити про наявність, крім низки загальних характеристик, значної кількості відмінних рис, обумовлених національно-культурною специфікою аналізованого концепту.

У російській свідомості краса жінки визначається переважно запропонованим набором атрибутів, які складають один з існуючих типів краси: довге волосся, жіночна фігура, ніжний образ. Для англійської мовної свідомості основоположним є оцінне ставлення суб'єкта до жінці, її індивідуальні переваги. Основними характеристиками жіночої краси в англійській мові являються не стандартні атрибути зовнішності, а персональне ставлення до жінки: жінка-вампи, жінка-секретарша, «чоловік в юбці» - кар'єристка, меркантильна жінка. Тобто, в залежності від типу жінки - ставлення до неї: формуються її зовнішні дані.

За стереотипним баченням світу, в англійській картині світу жінкам більш притаманна самостійність і незалежність, поряд з цим, також ми бачимо

англійських жінок у ролі матері. В українській та російській картинах світу, ми спостерігаємо діаметрально іншу ситуацію, а саме: залежність від чоловіків, покірність чоловіку та збереження сімейного тилу. Самостійність жінок не була основоположною із покон віків. Але сучасному світі, українські жінки починають також прагнути самостійності, у той час, з російськими жінками залишаються все ж теплі асоціації «мати, любов, вірність, сім'я».

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що концепти «жінка» в українській і російській мовах мають незначні відмінності, зумовлені етнокультурною специфікою. Концепт «жінка» в англійській мові діаметрально інший, якщо брати до уваги устояні минулих літ. Більший ступінь «фемінінності» української мови, зокрема в репрезентації концепту «жінка», свідчить про інші, на відміну від російського соціуму, соціальні ролі української жінки, її більші свободи, принаймні в деякі історичні періоди.

Таким чином, одним з головних критеріїв оцінки жінки в мові є зовнішня привабливість, причому для російської і української мови краса – це те, що наказано іншими (якийсь національний еталон або шаблон), для англо-американської культури – те, що подобається самому суб'єкту мовлення.

Аналіз особливостей концептуалізації показує наявність подвійності в сприйнятті образу жінки. Так, на основі матеріалу, використаного в цьому розділі, стало можливим реконструювати як ідеальний образ жінки, так і негативний образ, наділений багатьма негативними рисами і якостями.

ВИСНОВКИ

Зростаюча роль жінки в сучасному світі, розширення сфери її залучення в соціально-політичне життя суспільства, привели до зміни стереотипних уявлень, що, в свою чергу, викликало значні зміни в області мови, концептуально пов'язаної з поняттям "жінка".

Поняття «картина світу» належить до фундаментальних наукових понять. Вона виражає найсуттєвіші характеристики людини, її буття. Картина світу як глобальний образ постійно формується в процесі контактування людини з навколишнім середовищем та іншими членами соціуму. Картина світу об'єктивується у мові, образотворчому мистецтві, музиці, ритуалах, різноманітних соціокультурних стереотипах поведінки людей.

Отже, мовна картина світу – це «спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуальними канонами» [21, 98].

Шляхи побудови концепту можуть відрізнятися, основними методами являються:

1. Проведення асоціативного експерименту з досліджуваним словом в як стимул.
2. Побудова асоціативного поля досліджуваного слова-стимулу.
3. Семантична інтерпретація асоціативних реакцій як мовних репрезентацій сем.
4. Семемная атрибуція отриманих сем (розподіл розійшлася по окремим значенням по денотативному принципом).
5. Семне опис змісту і структури виділених значень як зв'язковий сукупності сем.

6. Моделювання семантики як впорядкованої множини виділених семем за принципом убунання яскравості семем в семантема.

Аналіз матеріалу дозволяє зробити висновок, що концепт "жінка" є повним відображенням жіночого образу, сформованого ще в суспільстві, де чоловік грає домінуючу роль в сім'ї, суспільстві і державі в цілому, а жінці відводиться підлегле становище.

Когнітивні ознаки концепта «жінка» - співвіднесеність із материнством, із внутрішніми якостями, властивостями та почуттями - становлять ядро концепту та свідчать про найбільш значущі для свідомості сучасної молоді риси, притаманні поняттю жінка. Ці ознаки збігаються з народними уявленнями про жінку-матір, хранительку таїнства продовження людського роду, берегиню дому. У результаті вільного асоціативного експерименту виявлено такі різновиди асоціацій:

1) синтагматичні атрибутивні 2) парадигматичні: 3) тематичні 4) асоціації-персоналії.

У російській свідомості краса жінки визначається переважно запропонованим набором атрибутів, які складають один з існуючих типів краси: довге волосся, жіночна фігура, ніжний образ. Для англійської мовної свідомості основоположним є властивість оцінка суб'єкта, його індивідуальні переваги. Основними характеристиками жіночої краси в англійській мові являються не стандартні атрибути зовнішності, а персональне ставлення до жінки: жінка-вамп, жінка-секретарша, «чоловік в юбці» – кар'єристка, меркантильна жінка. Тобто, в залежності від типу жінки – ставлення до неї: формуються її зовнішні дані.

За стереотипним баченням світу, в англійській картині світу жінкам більш притаманна самостійність і незалежність, поряд з цим, також ми бачимо англійських жінок у ролі матері. В українській та російській картинах світу, ми спостерігаємо діаметрально іншу ситуацію, а саме: залежність від чоловіків, покірність чоловіку та збереження сімейного тилу. Самостійність жінок не була

основоположною із покон віків. Але сучасному світі, українські жінки починають також прагнути самостійності, у той час, з російськими жінками залишаються все ж теплі асоціації «мати, любов, вірність, сім'я».

В цілому аналіз російського концепту «женщина» свідчить, що в російській мові визначальними стають такі чинники, як фізичне сприйняття, фізіологічні стани. Жінка в російській мовній картині світу швидше виступає об'єктом, ніж суб'єктом, вона значною мірою підпорядкована чоловічому світу.

Таким чином, одним з головних критеріїв оцінки жінки в мові є зовнішня привабливість, причому для російської і української мови краса – це те, що наказано іншими (якийсь національний еталон або шаблон), для англо-американської культури – те, що подобається самому суб'єкту мовлення.

Отже, культурологічні дослідження лексичної реалізації концепту «жінка» ґрунтуються на когнітивних уявленнях про те, що мова відображає певне світобачення, світорозуміння, світосприйняття народу, яке формується в результаті творчої пізнавальної діяльності людей. При цьому найважливішим компонентом у вивченні взаємозв'язку мови і культури виступає людина і його ментальність.

Культурологічний аналіз концепту "жінка" дозволяє виявити чим обґрунтоване таке бачення світу жінки і причину стійкості цих стандартів, які виявляються в мові сучасних носіїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики: [монография] / Н.Ф. Алефиренко. – М.: Гнозис, 2016. – 326 с.
2. Андрусяк І.В. Англійські неологізми кінця ХХ століття як складова мовної картини світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – германські мови / І. В. Андрусяк. – К., 2003. – 36 с.
3. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста [антология]. – М., 2017. – 279 с.
4. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка: [монография] / А.П. Бабушкин. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2017. – 104 с.
5. Бацевич Ф.С. Концепт // Українська мова: Енциклопедія / Ф.С. Бацевич. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
6. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 278 с.
7. Башук А.І. Ключові концепти поетичної картини світу М. Гумільова у метафоричному осмисленні: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 – російська мова / А.І. Башук. – К., 2002. – 167 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: ВТФ «Перун», 2017. – 1440 с.
9. Вільчинська Т.П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII-XVIIIст. / Монографія / Т.П. Вільчинська. – Тернопіль: Джура, 2016. – 424 с.
10. Воркачев С.Г. Вариантные и ассоциативные свойства телеономных линвоконцептов: [монография] / С.Г. Воркачев. – Волгоград: Парадигма, 2005. – 214 с.

11. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт: монография / С.Г. Воркачев. – Волгоград: Парадигма, 2008. – 252 с.
12. Гаврись В.И., П. Пророченко. Немецко-украинский фразеологический словарь / В.И. Гаврись, О.П. Пророченко. – К.: Рад. Школа, 1981. – 416 с.
13. Гуслистая Л.А. Методологические подходы к изучению аксиологических высказываний в современных лингвистических исследованиях / Л.А. Гуслистая. – Вісник Харківського університету, 2000. – Вип. 491. – С. 219 – 225.
14. Деменчук О.В. Колоративна композита в англійській мові: когнітивно-ономасіологічний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / О.В. Деменчук. – К., 2003. – 224 с.
15. Дем'яненко Н.Б. Фразеологічні одиниці на позначення вольових рис характеру у польській, українській та російській мовах // Мовні і концептуальні картини світу / Н.Б. Дем'яненко. – 2013. – Вип. 43 (1). – 305 с.
16. Дубчак О.П. Концептуальна опозиція «свій» – «чужий» в українській мовній картині світу / 10.02.01 / Київ. держ. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова / О.П. Дубчак. – К., 2016 – 292 с.
17. Євтушина Т.О. Лінгвостилістичний потенціал фразеології у творах В. Стефаніка: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Т.О. Євтушина. – К., 2005. – 14 с.
18. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2016. – № 5–6. – С. 23 – 35.
19. Жигоренко І.Ю. Концепт „кохання” в сучасному німецькомовному й українському художньому тексті: лінгвокогнітивні та функціональні особливості: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 – загальне мовознавство / І.Ю. Жигоренко. – Миколаїв, 2011. – 266 с.
20. Казимир І.І. Концепт птах у мовній картині світу українського народу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / І.І. Казимир. – Х., 2007. – 21 с.

21. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты: [сб. науч. тр.]. – Волгоград; Архангельск: Перемена, 2017. – 283 с.

22. Ковшова М.Л. Культурно-национальная специфика фразеологизмов (когнитивные аспекты): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / М.Л. Ковшова. – М., 1996. – 244 с.

23. Какорина Е.В. Новизна и стандарт в языке современной газеты: особенности использования стереотипов / Е.В. Какорина // Поэтика. Стилистика. Язык и культура. – М.: Наука, 1996. – 177 с.

24. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. / Т.А. Космеда. – Х.: Харківський державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2016. – 32 с.

25. Краснобаева-Чорна Жанна. Термінополе концепт / Жанна Краснобаева-Чорна // Українська мова. – 2006. – № 3. – 414 с.

26. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология: Курс лекций / В.В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.

27. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина]; [под общей ред. Е.С. Кубряковой]. – М.: МГУ, 2016. – 245 с.

28. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в осознании мира: [монография] / Е.С. Кубрякова. – М.: Язык славянской культуры, 2004. – 555 с.

29. Кузнецов П.А. Современные технологии коммерческой рекламы / П.А. Кузнецов. – М.: Дашков и К°, 2016. – 296 с.

30. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка [Текст]: учеб. для ин-тов и фак. иностр. языков / А.В. Кунин. – М.: Высш. шк., 1970. – 344 с.

31. Левіщенко М.С. Лінгвокультурні особливості пізнього вікторіанського дискурсу (на матеріалі англомовної художньої прози кінця XIX ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / М.С. Левіщенко. – Херсон, 2011. – 22 с.

32. Левченко О.П. Фразеологічна репрезентація світу / О.П. Левченко // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – Київ: КНУ, 2002. – №7. – 315 с.

33. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу / Л.А. Лисиченко // Мовознавство. – 2016. – № 5–6. – С. 36 – 41.

34. Лихачёв Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачёв // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста [антология]. – М., 1997. – С. 280 – 287.

35. Лихачёв Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачёв // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста [антология]. – М., 2017. – С. 280 – 287.

36. Мазепова О.В. Лінгвістичні особливості ідіостилю Сохраба Сепехрі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.13 – мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії / О.В. Мазепова. – К., 2007. – 49 с.

37. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: [учебное пособие] / В.А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.

38. Мацько Л.І. Стилїстика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.

39. Мирошніченко В.М. Особливості перекладу англійських термінів у машинобудуванні / В.М. Мирошніченко. – К.:Зоря, 2013. – 120 с.

40. Мацьків П.П. Концептосфера Бог в українській мовній картині світу: біблійний, фольклорний, словниково-діахронний дискурси: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / П.П. Мацьків. – К., 2008. – 31 с.

41. Мізін К.І. Психолінгвістичний експеримент чи соціолінгвістичний моніторинг? Епістемологічні пошуки аксіологічної фразеології (на матеріалі

компаративної фразеології) / К.І. Мізін // Мовознавство. – 2006. – № 1. – С. 67 – 79.

42. Морозюк Т.В. Теория холодильных машин и тепловых насосов: [монография] / Т.В. Морозюк. – Одесса: Студия «Негоциант», 2016. – 712 с.

43. Павилёнис Р.И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка: [монография] / Р.И. Павилёнис. – М.: Мысль, 2017. – 286 с.

44. Павилёнис Р.И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка: [монография] / Р.И. Павилёнис. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.

45. Павлюк О.О. Категоризація негативних моральних якостей людини у французькій мовній картині світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 – романські мови / О.О. Павлюк. – К., 2003. – 20 с.

46. Павлова І.В. Лінгвокогнітивна експлікація фантастичного образу в російському художньому тексті (на матеріалі творів О.Р. Беляєва): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 – російська мова / І.В. Павлова. – К., 2007. – 21 с.

47. Попова З.Д. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку / З.Д. Попова, И.А. Стернин // Антология концептов / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Том 1. – Волгоград: Парадигма, 2005. – 352 с.

48. Постовалова В.И. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / В.И. Постовалова [и др.]. – М.: Наука, 1988. – 326 с.

49. Рудюк Т.В. Вербалізація концептів чоловік, жінка в українській фразеології: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Т.В. Рудюк. – К., 2010. – 23 с.

50. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник [для студ.-ів філол. спец.-ей вищ. навч.-их закладів] / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2018. – 712 с.

51. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи / Э. Сепир. – Москва: Директ-Медиа, 2007. – 447 с.

52. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление. / Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1988. – 242 с.

53. Сімонок В.П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / В.П. Сімонок. – Х., 2002. – 23 с.

54. Скоробагатько Н.О. Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнословобожанських і східностепових говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Н.О. Скоробагатько. – Луганськ, 2009. – 11 с.

55. Сологуб Н.М. Мовний світ Олеся Гончара / Н.М. Сологуб. – К.: Наукова думка, 1991. – 118 с.

56. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследований / Ю.С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

57. Стернин И.А. Может ли лингвист моделировать структуру концепта? / И.А. Стернин // Материалы второй международной школы-семинара по когнитивной лингвистике: в 2-х ч. (Тамбов, 11–14 сент., 2000). – Тамбов: Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – Ч. 2. – С. 13 – 17.

58. Стрелковська А.Л. Соціальна та комерційна реклама: спільне та відмінне / А.Л. Стрелковська // Соціальна робота в Україні: теорія і практика: науково-методичний журнал / А.Л. Стрелковська. – К., 2006. – С. 41 – 50.

59. Тарасов Е.Ф. Языковая и коммуникативная способность человека / Е.Ф. Тарасов. – М., 1994. – 190 с.

60. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.

61. Тулупов В.В. Массовая социальная коммуникация и журналистика / В.В. Тулупов // Вестник ВГУ. – Филология. Журналистика – № 2. – Воронеж, 2010. – С. 198 – 203.

62. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: [Навч. посіб] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.

63. Уорф Б.Л. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б.Л. Уорф // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 1. – М., 1960. – 168 с.

64. Уорф Б.Л. Наука и языкознание / Б.Л. Уорф // Зарубежная лингвистика. – М., 1999. – С. 97 – 98.

65. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. Т. 4 (Тящур) / [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва]. – [2-е изд.]. – М.: Прогресс, 1987. – 864 с.

66. Фещенко Ю.І. Ідіоматичний простір „HOMO SOCIALIS” у сучасній англійській мові: лінгвокогнітивний та комунікативно-функціональний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / Ю.І. Фещенко. – К., 2007. – 21 с.

67. Фрумкина Р.М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? / Р.М. Фрумкина // Язык и наука конца XX века: [сб. статей]. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 1995. – С. 74 – 117.

68. Южакова О.І. Синонімія як спосіб пізнання світу / О.І. Южакова // Мова і культура (науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Д. Бураго, 2008. – Вип. 10. – Т. IV (104). – С. 160 – 166.

69. Ющенко М.П. Концептуалізація простору у французькій мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 – романські мови / М.П. Ющенко. – К., 2007. – 15 с.

70. Яремчук І.В. Концептуальний простір поезії Форуг Фаррохзад: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.13 – мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії / І.В. Яремчук. – К., 2010. – 14 с.

71. Chistyakova H. Lexical realization of the concept “woman” in Ukrainian, Russian and English languages / H. Chistyakova // Європейські мови – 2019:

іновації та розвиток: за матеріалами 17 – ї міжнародної студентської конференції. – Електронне видання. – Дніпро, 2019. С. – 24.

Додаток А. Асоціативні поля концепту жінка в українській, російській та англійській мовах

